

BURSA İL MÜFTÜLÜĞÜ
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

HAYATI KİŞİLİĞİ ve DÜŞÜNCELERİYLE

HZ. ALİ SEMPOZYUMU

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ

(08-10 EKİM 2004 BURSA)

Yayına Hazırlayan

M. Selim ARIK

İL MÜFTÜLÜĞÜ
BURSA 2005

SSCB'DE İSLAMİ İNANCIN KORUNMASINDA HZ. ALİ KÜLTÜNÜN ROLÜ

Doç. Dr. Seyfettin ERŞAHİN
AÜ İlâhiyat Fakültesi

Tebliğimizde, *hürafe* ve *kült* kavramları çerçevesinde Hz. Ali kültünün SSCB'de İslami inancın korunmasındaki rolünü; dinler tarihi, din fenomolojisi, din sosyolojisi, din psikolojisi gibi ilimleri ilgilendiren boyutlarını uzmanlarına bırakarak, tespit etmeye çalışacağız. Sovyet hakimiyetinde kalan Azeri Türklerinin ekseriyeti Şii, diğerleri Sünni idiler. Biz Azerilerdeki mezhebi nitelikli Hz. Ali kültünün başlı başına bir dizi bilimsel çalışmayı gerektirdiğini düşünerek Türkistan Türklerindeki sevgi ve saygıya dayalı Hz. Ali kültünü esas alacağız.

Üzerinde duracağımız konu bir yönüyle modernleştirmeye ve ateistleştirmeye tabi tutulan bir Müslüman toplumun geleneksel bir değer olan Hz. Ali kültüne⁸¹³ sarılarak hayatını anlamlandırma çabasıdır.

Konu bir diğer yönüyle de Hz. Ali ile K. Marx'ın karşı karşıya gelmesi ve hakimiyet mücadelesidir. Sevgi ve saygıya dayanan Hz. Ali kültüne karşı Marx'ın, devleti, ordusu, silahı, topu tüfeği vardı. Ama, mücadeleyi Hz. Ali kazandı.

Sosyalizme, Müslümanlar için bir "medeniyet projesi" misyonu da yükleyen Sovyetler hayatın her alanında dönüşüm talebinde bulundular, hatta bunu özelden kamusala kadar her kademede dayattılar. "Batı" menşeli bu medeniyet projesi ile düşünce, zihniyet ve günlük hayatın bütün değerlerini yenilenmek istediler.

813 *Kült; yüce ve kutsal olduğuna inanılan varlıklara karşı gösterilen hürmet, tapınma; bağlılık nesnesi; belli bir grubun kabul ettiği kutsal ideoloji ve onun etrafında oluşturulan kutsal semboller olarak tarif edilmektedir. The New Hamlyn Encyclopedic World Dictionary, London, 1988, 401; Mahmud Tezcan, Kültürel Antropoloji, Ankara 1996, 120; "Kült", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, II, 427-428. Kültün gerçekleşebilmesi için; külte konu olacak bir nesne/kişinin, bu nesne/kişiden insana zarar gelebileceğine dair bir inancın, bu inançtan kaynaklanan zarar korkusu veya yarar ümidinin, yararı celp edecek veya zararı def edecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar vb. uygulamaların olması gerekmektedir. Erman Artun, "Anadolu İnanç Önderlerini Besleyen Eski İnanç sistemleri, Dinler, İnanışlar" Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi, Ankara, 2003, 29.*

Sovyet rejimi; pek çok modernleşme projesinde görülen, din anlayışlarını ve dindarlık tipolojilerini değiştirmeden öte; dini ortadan kaldırmaya girişmişti. Çeşitli anlayışları, eğilimleri ve hayat tarzlarını mündemiç geleneksel Türkistan dindarlığı, Sovyet rejimi ile radikal bir şekilde kesintiye uğratılmak istendi. Ancak dayatmalar ve yasaklamalar elbette kendine özgü dindarlık tipolojilerini de ortaya çıkardı. Bunlardan biri ve belki de en önemli si veli kültü etrafında kümelenen tipolojidir.⁸¹⁴ Bu kümeleşmelerden biri de umumen İslam dünyasında hususen Türk coğrafyasında geleneksel dindarlığın kaynaklarından olan Hz. Ali etrafında gerçekleşti.

Türkistan Türklerinin Hz. Ali Hakkındaki Tarihi Mirası

a. Kavramsal Çerçeve

İslam kültüründe Hz. Peygamber'den sonra kendinden söz edilen, hakkında menkabe oluşturulan, adına mezhep, tarikat ve cemaat teşkil olunan kişi Hz. Ali'dir. Gelenekte yer aldığı şekliyle kamil bir Müslümanda olması gereken fiziki, ahlaki ve ruhi evsafı şahsında cem eden bir şahıs olan Hz. Ali'nin gerçek hayatı farklı coğrafyalarda ve toplumlarda yerel kültürler ile meczedilmiş, hatta millileştirilmiş, İslamiyeti yorumlama ve farklı yaşama şekillerine vesile kılınmıştır.

Bu olgu Türklerde de vakidir. Türkler Hz. Ali ile ilgili efsane, destan ve menkabeye dayanan zengin bir folklorik mirasa sahiptirler. İslamlaşma süreci ile başlayan bu miras yüzyıllar içinde gelişip çeşitlenerek zamanımıza ulaşmıştır.

Türklerde öteden beri var olan aklî dindarlık yanında *sırrî dindarlık* da İslami dönemde devam etmiştir. Halk dindarlığının bir şekli olan sırrî dindarlık ortamında *tabiat/yer-sub kültü*⁸¹⁵ İslamî dönemde Türk coğrafyasını/vatanını İslamla alakalı menkabelerle *"İslamileştirmiştir"*. *Atalar kültü*⁸¹⁶

814 Söz konusu tipoloji için bkz. Sergie P. Paliakov, *Everyday Islam: Religion and Tradition in Rural Central Asia*, çev. Anthony Olcott, London, 1992.

815 Eski Türkler tabiatteki her varlıkta niteliği tam olarak kavranamayan bir takım gizli güçlerin bulunduğu inanıyorlar; bunun sonucu olarak da dağ, tepe, taş, kaya, ağaç, ırmak, göl, su gibi nesneleri saygı, korku ve minnettarlık karşını bir tutumla canlı ve kutsal kabul ediyorlardı Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakibnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, 27-28; Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara 1997, 45-51.

816 Türk topluluklarının tamamına yakınında görülen atalar kültünün esasını ölen ataların, hassaten babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik veya kötülüğünün dokunabileceği inancı ve onlara karşı duyulan minnet hissi oluşturmaktadır. Günay-Güngör, 52-55. Atalar kültünün bir şekli de kişilik kültüdür. Max Weber'e göre, bazı kişilerde olağanüstü güç ve nitelikler olduğuna inanma karizmatik kişilik kültünü ortaya çıkarır. İzzet Er, "Karizma", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1990, 351-353; Sezgin Kızılcıkelik-Yaşar Erjen, *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Konya 1992, 236-241; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. O. Akınhay, D. Kömürcü, Ankara 1999, 387-388. İslam kültüründe kişilik kültünün oluşmasına zemin hazırlayan en önemli faktörler siyasi ve askeri başarılar yanında Hz. Peygamber'e yakınlık, özellikle seyyidlik ve şerifliktir. Hem kahraman hem de Hz. Peygamber'in yeğeni ve damadı olması, Hz. Ali etrafında kısmen kesbi kısmen de vehmi bir kişilik kültünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Halk onda öyle bir misyon görmek istemiştir. İlginç bir olgu şu ki Türkler arasında, İslam dışındaki dinlerde yerel inanç önderleri dışında geniş etki ve nüfûza sahip orijinal ve etkin evrensel düzeyde inanç önderi çıkmamıştır. Ünver Günay, "Türk Dünyasının Din Önderleri Tipolojisi" *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Ankara 2002, 406.

de *veli kültüne* dönüşerek bir yandan sahabe başta olmak üzere geleneksel İslam önderlerini Türk coğrafyasına taşıırken diğer yandan yeni örnek ve önder kişilere İslami bir kimlik vererek kamu vicdanında meşrulaştırmıştır. Her iki kültürten de beslenerek ortaya çıkan Hz. Ali kültü Türkleri Müslüman, Türkistan'ı da "Daru'l-İslam" kılan unsurlar arasında yer almıştır. Türkistan'daki Hz. Ali kültü daha çok Sünni ve tasavvufi nitelik taşımaktadır.

Bu uygulamalar bir yönüyle halk inançları kapsamına girmektedir. Halk inançlarının önemli bir bölümünü hurafeler oluşturmaktadır.⁸¹⁷ Hemen her din, kültür ve medeniyet ortamında görülen hurafe; evrensel bir olgudur. İnsanın, mistik, hurafeci, mitolojik olduğu bir gerçektir. Bu olgu modern insanda da bütün canlılığıyla devam etmektedir. Hakiki ve sahih dini bilgileri ulaşamayan insan söz konusu ihtiyacını hurafeler ile gidermektedir.⁸¹⁸

b. Türk Sözlü Kültür Geleneğinde Hz. Ali

Sovyet dönemi direnişinin kaynağını teşkil eden Türklerde Hz. Ali kültürünü doğuran ve besleyen dini, siyasi ve sosyal sebeplerin kronolojik olarak araştırılması tarihçilere düşen önemli bir görevdir. Biz burada mevsukiyet tartışmasına girmeden, Türk halk muhayyilesinin ürettiği destanlardan ve menakıbnâmelerden hareketle kısmen Türkistan Türklerinin Hz. Ali ve evladı hakkındaki bilgi, duygu ve zihin dünyasına kısaca girmeye çalışacağız.

Genelde Türklerde özelde Türkistan'da Hz. Ali kültürünün siyasal, sosyal ve kültürel kaynakları, bu tebliğin konusu olmamakla beraber, şunu söyleyebiliriz ki, Türkler Emeviler döneminde zulüm gören mevali mensupları olarak, saf dinin temsilcisi, Hz. Peygamber'in yakını, muhalefetin sesi ve sembolü olarak gördükleri Hz. Ali'ye karşı sevgi, saygı ve mensubiyet duygusu taşımışlardır. Bu duygu büyük ihtimalle de Abbasi ihtilali tarafından güçlendirilerek kullanılmıştır. Türkler sonraki dönemlerde ise Daru'l-İslamın serhad muhafızları olarak cihad/gaza yapmak zorunda kalmışlar, bu ruhu besleyecek kaynakların başına da Hz. Ali'yi koymuşlardır. Bunun yanında, Türkistan'da Hz. Ali kültürünün ortaya çıkması ve yaşamasında başta Ye-

817 Hurafenin; genellikle, sahih dini metinlerin zamanla yok olması ve geçmiş kavimlere ait batıl itikatların yeni dine taşınması ile olduğu kabul edilir. Başka bir ifade ile hurafe; "mantiki temeli olmayan telakki ve uygulamaları, din adına ileri sürüldükten sonra zamanla benimsenen batıl inanç ve davranışlardır." Ali Murat Yel, "Hurafe", DİA, XVIII, 381

818 Hurafe bilim dışı olarak nitelendirildiği gibi dinin karşıtı veya karşı-din olarak da görülmüş; İslam dini tarafından da şiddetle yasaklamıştır. İslamiyet; uluhiyet ile ilgili hülûl, tecessüd, ittihad, teşbih vb; gayb bilgisi ile ilgili gaybtan haber verme, yıldızlardan ahkam çıkarma, kahve, bakla, ok, suya bakma ve kitap açma vb; uğur-uğursuzluk inançları; ölümlerden medet umma; cinlerin iyilik veya kötülüklerine başvurma gibi hurafeleri kesinlikle yasaklamıştır. Yunus Şevki Yavuz, "Hurafe", DİA, XVIII, 382-384. Bununla beraber İslamda olmasa da; tarih boyunca insanların anlayıp yorumlayarak hayatlarında çeşitli biçimlerde somutlaştırdıkları Müslümanlıkta hurafe görülmektedir. Ancak, aslında hurafe ile ilişkisi olmamasına rağmen kimi zaman bu kategoride sayılan mucize, keramet, menkabe gibi geleneksel değerler İslam dini tarafından kabul edilmiş ve Müslüman kültüründe bütün zenginliği ile yaşayagelmışlerdir.

sevilik olmak üzere tasavvufi hareketlerin de önemli etkisi olduğu düşünülebilir.

Türk destanlarının ... surette arslana, siretde kaplana benzer ve dahi kumral sakallı ve yassı yağırlı, kara saçlı, ela gözlü ve söyleyince gök gürler gibi heybetlü...⁸¹⁹ Hz. Ali'si, şu lakaplar ve sıfatlarla anılmaktadır: Şah-ı Merdan, İbn Ammu Mustafa, Şah-ı Ebrar, Nasr-ı Arab, Şah-ı Cihan, Haşimi, Sahib-i Haşim-i Liva, Hak Arslanı, Erenler Ejderhası, Şir-i Ner, Haydar-ı Kerrar, İmamü'l-Safiye, Şah-ı Evliya, Seyyüdü'l-Ebrar, Veli, Sahib-i Düldül, Ali-yi Veli, Murtaza, Ebu'l-Hasan, Emir-i Zülfikar, Şir-i Huda, Şir-i Vadi, Şah, Pehlivanlar Kırıcı, Server, Nerr-i Var, Şir-i Vakar, Zevc-i Fatıma, Sahib-i Zülfikar, Emir-i Şehriyar, Emir-i Arab, İmam-ı Müttekin, Farisü'l-Ebrar, Nur-ı Mutlak, Şir-i Yezdan, Şah-ı Din.⁸²⁰ Türkistan'da Hz. Ali ile birlikte ona ait veya onunla ilişkili hemen her şey kült haline getirilmiştir. Bunun tezahürlerinden biri bu külte ait adların kullanılmasıdır. Örneğin Özbeklerde Ali, Haydar, Aliyar, Alidost yanında, Hasan, Hüseyin, Fatıma ve Zehra/Zühre'ye sıkça rastlanmakta; özellikle ikizler için Hasan-Hüseyin veya Fatıma-Zühre isimleri çok yaygın olarak verilmektedir.⁸²¹ Sovyet döneminde bu isimlerden uzaklaşması yönünde ateist propagandalar yapılmışsa da halk kullanmaya devam etmiştir.

Türkistan Türkleri arasında Hz. Fatıma kültü de bulunmaktadır. Bölge kadınları arasında yaygın olarak uygulanan "Bibi Seşembe, Seşembe aba - Bibi Müşkilküşad (Müşkilçözen Ana)" gibi gelenekler Müslüman kadınların Salı ve haftanın belli günlerinde bir araya gelerek dini toplantılar yapmalarından ibaretti.⁸²² Bu günlerin kaynağı Hz. Fatıma'ya dayandırılmaktadır. Bu toplantılarda Bibi Fatıma diye anılan Hz. Fatıma hakkında çeşitli menkabeleler ve ibretli olaylar anlatılmakta; onun örnek ahlakı, mihribanlığı/şefkati, sehaveti/cömertliği, iyi kalpliliği idealleştirilmektedir.⁸²³ Bazı Özbekler sümeleğin de Hz. Fatıma'dan geldiğine inanmaktadırlar.

Bölge Türkleri arasında Aşure geleneği de yaşamaktadır. Bu günlerde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine üzülen halk hayr ve ihsanda bulunmaktadır.⁸²⁴

819 İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara 1997, 170.

820 Çetin, 168.

821 Enist Begmatov, *Namlar ve Adamlar*, Taşkent, 1966, 34, 40.

822 Türkistan'daki geleneğe göre Bibi Seşembe, İslam dininde kadınların sığındığı evliya ana; feleğin çarkını çevirici evliyaların piri, efsanevi şahıs. Dindar kadınlar Bibi Seşembe'ye sığınır, Salı günleri onun şerefine ziyafet verirler; bu merasimde atın bibi Bibi Seşembe hakkında dini kitaplar okur. Saf gönüllü kadınlar Bibi Seşembe'den mürüvvet ve medet dilerler, "müşkilleri kolaylaştırmasını" isterler. Bibi Seşembe'ye itikat evliya ve ervaha inanmanın tezahürlerinden biridir. Ateistik Ansiklopedik Lügat, ed. M. A. Osmanov, Komisyon, Taşkent, 1988, 58; İslam Sprovoçnik, ed. M. A. Osmanov, Taşkent 1989, 57.

823 Mahmud Settar, *Özbek Udumları*, Taşkent, 1993, 188-189; Elizabeth E. Bacon, *Central Asians Under Russian Rule, A Study in Culture Change*, London, 1980, 79.

824 Amanulla Böriyev, *Muradbahş Künler*, Taşkent, 1992, 4-7; Bacon, 79.

Türkistan Türkleri; Hz. Ali'ye yardımcı olan kölesi Kanber'i de veli olarak kabul etmişler; makamlar ihdas ederek onun kültünü yaşatmışlardır. Baba Kanber, gaibten haber veren, rüya tabir eden, hikmet sahibi ve Türklerin geleneksel çağlılarından dutarın mucididir.⁸²⁵

Sözlü kültür geleneğinde yansıdığı kadarıyla Hz. Ali ve evladı Türk illelerinin fatihi ve İslamiyetin naşiri, Türkistan Türkleri için kut, baht ve saadetin kaynağı, Türklerin damadı, hatta bir kısmının atası ve Türk alplerinin/bahadırlarının piridir.

1. Türkistan'ın Fatihi İslamiyetin Naşiri Hz. Ali ve Evladı

Efsanelere göre, Hz. Ali ve evladı, Türk dünyasının önemli bir kısmının fatihi ve İslamiyetin naşiridirler. Çoğu yerlerde ayaklarının, kılıçlarının veya atlarının izleri bulunmaktadır.

Söz gelişi, Saltuknâme'de Türkistan'ın fatihi Hz. Ali'dir: "Bir gemüye binüb dahı Türkistan tarafına gittiler. Zamanla gelüb han-ı Mugan iline çıkdılar. Server kendüyü bildürmedi, Türkistan'a gitti. ... Pes Banu eyitdi; 'Server, biz Müslümanlarız. Evvelce analarımız zamanında millet-i Halil üzre olurlarmış. Bizi İslam dinine ol 'Ali b. Ebü Talib döndürmüş. Bize davetnâme gönderdi. On kişi geldiler. İman izniyle bundan bizden avrat alub evlendiler. Bize İslam dinini öğrettiler...."⁸²⁶ Tasavvufi bir şahsiyet olan Seyfeddin Ahsikendi (XVI. Yüzyılın ilk yarısı) Hz. Ali Evladını Türkistan'ın maddi ve manevi fatihi olarak göstermektedir.⁸²⁷ Mesela İmam Cafer Sadık Hoten'e

825 Türkistan Türklerinin ortak destanlarından olan Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı'nın Türkmen rivayetinde "Baba Gambar", Uygur rivayetinde "Bovay Kember" olarak geçen bu zat gaibten haber veren, rüya tabir eden, hikmet sahibi, dutar ustası bilge bir kişi olarak betimlenmektedir. Molla Musa bin Molla İsa Sayrami Tarih-i Hamidi adlı eserinde Baba Kanber'i Hz. Ali'nin emir-i ahuru olarak saydığı Baba Kanber'in Kûçar, Hoten ve Üç Tufan'da makamlarının bulunduğunu kaydetmektedir. Türmenistan'da da birisi, Merv-Yolöten bölgesi "Pobeda" kolhozunda, diğeri Gavers bölgesinde olmak üzere iki yerde makamı vardır. Yolöten'deki bina XI. Yüzyılda inşa edilmiştir. Buradaki yaşlı ve yüksek ağacın Babagamber tarafından dikildiği rivayet edilmektedir. Ziyaretçiler hastalıklarına şifa bulmak için buraya gelir üç gece ihlas ile yatarlar. Anadolu'da da ilk dönem İslami Türk edebiyatında Kanber'iye Tercemânı adıyla bir şiir türü çıkmıştır. Mesela, Rıf'at adlı bir müellif, Mir'atü'l-Makasid fi Def'i'l-Mefadis adlı eserinde Kanber'in hayatı, savaşları ve İslama hizmetlerini anlatmaktadır. Özbeklerde de Baba Kanber ile ilgili müstakil bir destan oluşturulmuştur. Kaşkaderya destancılık geleneğinden olan Kadır Bahşi'nin tasnif ettiği destanın adı "Karigu Gayib ve Şagirdi" adını taşımakta olup henüz yayınlanmamıştır. İsa Özkan, "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar", Türk Kültürü, XXXI, sayı, 368, Aralık 1993, 30-330. Sayın Özkan, yanlışlıkla Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'yi Muhammed Ebu Hanife olarak düşünmüş; anlaşıldığı kadarıyla Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife Numan b. Sabit ile karıştırmıştır. Aynı yanlışlığa Sayın Tatlıhoğlu da düşmüştür. Durmuş Tatlıhoğlu, Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri, Sivas, 2002, 47.

826 Çetin, 160.

827 Seyfeddin Ahsikendi, Mecmuatu't-Tevarih, çev. M. M. Dosbolov, Omor Soronov, Bışkek, 1996, 26-30. Ahsikendi'ye göre 12. imam Mehdi'nin evladı büyük oranda Türkistan'da faaliyet göstermiştir. Mehdi'nin soyundan gelen ve özellikle Fergana'da yerleşen seyyidler şunlardır: Seyyid İbrahim Zarbagış (lakabı Sultan Melik Zarbagış kabri Fergana-Kasan'da), İmam Ali Zarbagış (kabri Kasan'da), Seyyid Muhammed (kabri Şirkent'te), Seyyid Ahmed (kabri Şirkent'te), Seyyid İbrahim (kabri Şirkent'te) Seyyid Taki (kabri Şirkent'te), Seyyid Muhammed (kabri Şirkent'te), Seyyid Naki (kabri Şirent'te), Mir Seyyid Cafer (kabri Şirkent'te), Seyyid Celaleddin (kabri Şirkent'te), Seyyid Mir Celil (lakabı Mevlana A'zam, kabri Şirkent'te), Koca Muhammed Zahid (lakabı Mevlana Mir Muhammed kabri Semerkand'da). s. 20-21.

kadar olan bölgeyi (400 şehri) fethetmiş sonra Medine'ye dönmüş, bilahare, bu cihad onun nesli tarafın devam ettirilmiştir.⁸²⁸

Çoğu rivayet, özellikle Özbekler arasında dolaşanlar Türkistan'da esasen Hz. Ali ve Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin fetih faaliyetlerinden bahseder. Buna göre söz gelişi, Hocend-Şehristan'daki Kahkah Kalesi,⁸²⁹ Surhan vadinin en büyük ve müstahkem şehirlerinden Dalvarzintepe ve Hisar dağlarından Türkmen çöllerine kadar olan bölge Hz. Ali tarafından fethedilmiştir.⁸³⁰ Semerkand-Nurata'daki Dibaland köyünü Muhammed İbnu'l-Hanefiyye almış, bunu duyan Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin oraya gelmişler, köy ahalisi Hz. Ali'nin namaz kıldığı yeri mukaddes makam ittihaz etmişlerdir.⁸³¹

2. Türk Alplerinin/Batırlarının/Bahadırlarının Piri Hz. Ali

Alplik, kadim bir Türk geleneği ve kesbi bir sıfat iken, destanlarda Hz. Ali tarafından bahsedilmektedir. İslami dönemde Türk alplerinin piri olan Hz. Ali, Türk destanlarının çoğunda baş kahramanlardan biridir. Ondan sonra gelen Ebu Müslim, Battal Gazi, Danişmend Gazi gibi kahramanların soyu da ona nispet edilmiştir.

Mesela, Ebu Müslim destanında temel tema Türk kahraman Ebu Müslim'in Hz. Ali ve evladının intikamı alma çabasıdır. Destanda her kahraman er meydanına çıkmadan Hz. Ali'ye methiyeler söyler.⁸³²

Alpamış Destanı'nda da yukarıda değindiğimiz gibi Şahimerdan, Hakim'bek'in omzuna elini vurarak alplik bahşetmektedir.

828 Rivayete göre, İmam Cafer Sadık Hıta ve Hotan'da İslamiyetin yayılması için çalışmış, buralara kadar gelip kafilere karşı savaşmıştır. Bir süre sonra Karahıtaylar, Türkistan'ın bazı bölgelerini tekrar istila edince Harzemşahi Sultan Mahmud ve diğer ileri gelenler Bağdat halifesinden yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Halife, İmam Cafer'in neslinden İmam Seyyid İbrahim Sultan Melik Zarbağış'ı Türkistan'a göndermiştir. Harzem sultanı Mahmud, İmam Seyyid İbrahim'i yolda hürmetle karşılamış, misafir etmiş ve bir kızını ona vermiş, bu evlilikten Ali adında bir oğlu olmuştur. İmam Seyyid İbrahim 30.000 yiğit ile Kasan'a gitmek üzere yola çıkmış, Hocent'e ulaştığında onun gelişini duyan Kırgızlar ona katılmışlar, İmam İbrahim Kırgızlardan Lar-Han'ı sağına, Lar-Buzurg Han'ı soluna almış böylece Kasan'ı Karahıtaylardan temizlemiş, 350.000 putu kırmış ve burasını "İslamabad" kılmıştır. Daha sonra Kırgızların yardımıyla Fargab ve Dangal, Mimcubar alınmış ve buralar da "İslamabad" yapılmış ve yönetimi Kırgız beyleri Lar-Han ve Lar-Buzurg Han'a verilmiştir. Ahsikend, 31-34. Benzeri rivayetlere Sayrami'de de rastlanmaktadır. O, Ali evladının Doğu Türkistan'daki faaliyetlerinden bahsetmekte Aksu'da Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin dördüncü torunu İmam Abdurrahman Alevi'nin, Turfan'da on altıncı torunu Alp-Ata'nın yattığını, Üç Turfan'da bazı İmamların mezarları bulunduğunu dahası Hz. Ali, Cafer Sadık ve Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin Türkistan'a gittiklerini belirtmektedir. Sayrami, Tarih-i Emniye, 316-319, 358, M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981, 62-63'ten naklen..

829 Mamatkul Curayev, İpek Yolu Efsaneleri, Taşkent, 1993, 74-75.

830 Curayev, 62-63.

831 Curayev, 51-52. Başka bir rivayette de bu bölgeyi Hz. Ali, Muhammed İbnu'l-Hanefiyye ile birlikte almıştır. Hz. Ali cenk yapılan yere hemen çıkıp dizleri ve alını değen yerin mukaddes makama/kademcaya dönüştürülmesini Allah'tan istemiş, o tarihten itibaren burası Müslümanlarca kutsal olarak addedilmiştir. Curayev, 53-54.

832 Çetin, 159.

Kırgız destanlarında Hz. Ali tıpkı Kırgız kahramanları gibi altmış batman demir zırh taşıyan, bir yemekte beş koyunu yiyen, taslarca kimiz içen ve boz kısraklarını kurban eden bir batır/bahadırdır.⁸³³ Kırgızlar Hz. Ali'yi "ci-ğit piri şah-ı merdan (Yiğit piri Şah-ı Merdan)" veya "şay koldogon (Kollayan Şah)" olarak addederler.⁸³⁴ Hz Ali'nin kahramanlıkları Kırgız şiirinde de görülmektedir.⁸³⁵

Aslında bazı rivayetler daha da ileri giderek, Hz. Peygamber'in Türk yiğitlerini Hz. Ali'ye teslim ettiğini belirtmekteler. Aksikendi'ye göre, Bedir Savaşı sırasında Gızlardan 92 kişi yardıma gelmiştir. Hz. Peygamber "Bunlar hangi millettendir?" diye sorunca Hz. Ebubekir "bu millet dağlılar tarafından geldi" şeklinde cevaplandırmıştır. Hz. Peygamber onlara Arapça olarak "Savaşa girin!" diye söylemişse de anlamayınca Türk dilinde "Savaşın!" buyurmuş, sonra da "bu ele talim ver" diyerek Hz. Ali'ye teslim etmiştir. Hz. Sah-ı Merdan Murtaza onları misafir etmiş, ganimetten mal tahsis etmiştir. Bunların piri Şah-ı Merdan olmuştur. Hz. Peygamber ona şunları söylemiştir: "Ey Ali! bu yiğitlerin ataları bunları bana hediye etti, ben de sana verdim. Bunlar Kıyamete kadar senin adını ansınlar, gerektiğinde 'Ay Ali', 'Ey Şah-ı Merdan' ve başka adlar ile adlanıp ağızlarından düşürmesinler, senin evladına hizmet etsinler, gelişip çoğalsınlar". Bunların da yardımıyla Bedir Savaşı kazanılmış ve Hz. Peygamber'in izniyle ülkelerine dönmüşlerdir.⁸³⁶

3. Türklere Kut, Saadet ve Baht Bahşeden Hz. Ali ve Evladı

İslami dönem Türk kültürünün ilk yazılı kaynaklarından olan Kutagdu Bilig'te (462/1069-1070) yer alan Ali Evladı ile Münasebeti Söyler/Aleviler Birle Katılmaknı Ayur başlıklı bölüm Hz. Ali ve soyunu saadet ve bahtın kaynağı olarak göstermektedir:

"Hizmetkarlardan başka ve beyin adamları dışında, münasebette bulunulacak kimseler şunlardır.

Bunlardan biri Peygamber'in neslidir; bunlara hürmet edersen, kut/devlet ve saadete kavuşursun

833 İnan, II, 208.

834 Hüseyin Karasayev, Kamus Naamadan Corap, Bişkek, 1992, 11.

835 Barpi Peygamberler cana Ovliyalar Kıssası adlı şiirinde Hz. Ali ve Evladı hakkında şunları yazmaktadır: Eki şeyit Kerbala/İmamdardın kanı uçun, Kadir Alla ber madat/Kapırtardın alı uçun. Asan menen Üseyin/Aziz bütökön can ele, Atası Aali Kudaydın/Anık süygen şer ele. Azireti Bubu Batma/Canım balam der ele. Ene süygen şam çırak/Eki alamga ten ele. Atana naalat Cezitter/Olarga kılğan zulmallı. Susasa da bir kaşık/Suu berbesten kuurattı. Barpi, Çıgarmalar, I, haz. Bolotbek Apilov, Bişkek, 1995, 121. Bul Dünüyü Beybala adlı şiirinde de Hz. Ali ve evladı hakkında şunları demektedir: Makatilla dinibiz,/Aziret Ali piri biz. ... Karbalanın daşında/Kapırlardın kolunan, Kallaları kesilip, Badanları ezilip, Asan, Üsön imamdar/Bularda ötkön dünüdön. s. 219-220. Cümadüddün Moldo (19. yılın ikinci yarısı) da Kazal adlı eserinde Hz. Ali'yi şöyle betimlemektedir: Duldul mingen coluna /Zulpukar alğan koluna, Salsal menen salıgıan, Zarkum menen alıgıan, Akkan menen direşken /Cenabil menen küreşken, Şondoy şondoy düşmandı/Öz coluna kirgizgen, Arstan-sın dep at koygan /Ali de ötgön dünüdön. Muras, haz. M. Abdıllyayev, Frunze, 1990, 281.

836 Aksikendi, 24.

Bunları pek çok ve gönülden sev; onlara iyi bak ve yardımda bulun.

Bunlar Ehl-i Beyt'tir, Peygamber'in uruğudur; ey kardeş, sen onları, sevgili Peygamber hakkı için sev.

Ağızlarından yakışsız bir söz çıkmadıkça, onların içini-dışını ve aslını esasını araştırma.⁸³⁷

Metinden anlaşıldığı kadarıyla o dönemde Karahanlı coğrafyasında Alevi kavramı kullanıldığı gibi Ehl-i beyt mensupları da yaşıyordu. Burada "Alevi" kavramı ile Hz. Peygamber'in uruğu yani Haşimiler ve Ehl-i Beyt'i (seyyidler, şerifler) kastedilmiş, siyasi veya mezhebi anlam yüklemekten onlara sevgi ve hürmet gösterilmesi istenmiştir.

Türk dünyasının kültürel müştereklerinden kahramanlık destanı Alpamış/Alıp Manaş'ın Özbek versiyonunda⁸³⁸ Hz. Ali; baht, evlad ve alplik bahşeden ulu kişidir.⁸³⁹

4. Türklerin Damadı Hz. Ali

Efsanelerde ve destanlarda Hz. Ali Türkler ile evlendirilmekte, Türkistan'da yaşayan kimi toplulukların da atası olarak gösterilmektedir.

İslami dönemin ilk destanlarından kabul edilen Satuk Buğra Han Menakıbnâmesi'nde Hz. Ali Türklerin damadı ve hatta atası durumundadır. Menakabeye göre Satuk Buğra Han'ın, dört kızından ikincisi Âlâ Nur, bir gece Hz. Meryem gibi, ağzından ışık süzülen Cebrail'in ziyareti sonunda hamile kalır ve bir çocuk dünyaya getirir. "İstişare ve istihare edilen hakim ve alim-

837 Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, çev. R. Rahmeti Arat, Ankara 1998, 4336-4340.

838 Bu destan Dede Korkut hikâyelerinin Bamsı Beyrek destanının Özbek Türkleri arasındaki versiyonudur.

839 "Baybörü dedi ki burada Şah-ı Merdan pirin ravzasına kadar üç günlük yol imiş. Orada herkes geceler, devlet talebinde bulunur, çocuk istermiş. Ahiret isteyen imam diler, kırk gece geceleyen kişi maksadına erişirmiş. Biz de giderek ibadet edip, Şah-ı Merdan Pir'in ravzasında geceleyip, çocuk isteyelim." Alpamış Destanı, anlatan Fazıl Şair, Taşkent, 1992, s. 6. Cabbar İşankul, "Türkistanlı Dört Evliya ve Atalar Kültü", I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri, Ankara 1998, 209'dan naklen. Rivayete göre, "Öncelerin öncesinde on altı uruklu Konırat elinde, Dabanbiy adlı bir bey yaşamış. Dabanbiy'in Alpinbiy denilen bir oğlu varmış. Alpinbiy'in Baybörü ve Baysarı denilen iki oğlu olmuş. Büyük kardeşi Baybörü, Konırat elinin hanı olmuş küçük kardeş Baysarı ise on bin evli Baysın eline baş olmuş. İki kardeş de zengin ve devletliymiş, fakat çocuksuzlarmış. Bir gün yurttan bir düğün olmuş. Düğünde Baybörü ile Baysarı'ya kimse hürmet göstermemiş; atlarını almamışlar, altlarına döşek sermemişler. Beyler bundan çok üzölmüşler ve ikisi de Şahimerdan Pir'in mezarına gidip kırk gece dua edip yatmışlar. Kırk gün sonra bir rüya görmüşler. Rüyalarında gördükleri evliyadan, dileklerinin kabul edildiğine dair bir ses gelmiş. Evliya, Baybörü'ye bir oğul ve bir kız, Baysarı'ya bir kız müjdesi verip doğumdan kırk gün sonra kendisinin gelip çocukların adlarını koyacağını söylemiş. Vakti saati gelince çocuklar dünyaya gelmiş. Baybörü ile Baysarı halkı toplayıp bir şölen tertip etmişler. Şölene rüyalarında gördükleri pir de gelmiş. O pir Şahımerdan Ali'nin kendisi imiş. Pir, Baybörü'nin oğlunun adını Hakimbek, kızının adını ise Kaldırğış koymuş. Baysarı'nın kızının adını da Barçın koymuş. O, Hakimbek'in çok yiğit bir delikanlı olacağını söyledikten sonra Hakimbek'in omzuna elini vurmuş. Vurduğu yerde beş parmağın izi kalmış. O günden sonra Şahımerdan'ın işaretini ve duasını alan Hakimbek'e hiçbir şey tesir etmez. Ateşe girse yanmaz, kılıç kesmez, ok batmaz biri olur. ... Hakimbek yedi yaşındayken ilk kahramanlığını gösterir. Dedesi Apınbiy'den kalma on dört batman ağırlığındaki sarı yayı kaldırıp çeker. Sarı yayla attığı ok, Askar Dağı'na kadar gider ve dağın tepesini uçurur. Bunun üzerine halk ona Alpamış adını verir. ..." Metin Ergun, Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş, Ankara 1998, 64-65.

ler, bunun Ali'nin oğlu olduğunu anlarlar ve ona Seyit Ali Arslan Han adını verirler." Bir diğer rivayete göre de "Âlâ Nur, bir gün evinin kapısı önünde gözlerini kendine dikip bakan bir arslan görür. Bu görüş onu dehşete düşürür, ter alnından inci taneleri gibi akmaya başlar ve bayılır. Mucizevi çocuk yedi yaşına geldiği vakit, Âlâ Nur, Satuk Buğra Han ile evlendilerdi. Bu izdivaçtan Muhammed Arslan, Yusuf Arslan ve Kızıl Arslan adında üç oğlu doğdu."⁸⁴⁰ Destan'da Satuk'un diğer kızları da İmam Rıza'nın torunları ile evlendirilmektedir.⁸⁴¹

Muhtemelen, Satuk Buğra'nın oğullarına Arslan lakabının verilmesi Hz. Ali'nin Arslan olarak anılmasından kaynaklanmaktadır. Satuk Buğra'nın hallefleri de aynı lakabını kullanmışlardır. Bu menkabeler Karahanlıların Hz. Ali'ye bağlılıklarını ve sevgileri ile izah edilebilir.⁸⁴²

Yesevi geleneği de Ahmed Yesevi'yi, soy olarak Hz. Ali'ye bağlar. Rivayete göre, o, Türkistan'ın Sayram kentinde yaşayan Hz. Ali evladından Şeyh İbrahim'in oğludur.⁸⁴³ Rivayetlerin çoğu da Ahmed Yesevi'yi Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'ye bağlamaktadır.⁸⁴⁴ Nitekim Sayram'da Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin soyundan gelenlere "Hocalar uruğu" denmekteydi.⁸⁴⁵

Kazak-Kırgız destanları da Hz. Ali'yi Türkistan'ın damadı olarak takdim etmektedir. Kırgız halk muhayyilesi Budizmin Dariha'sı ile Hz. Ali'yi evlendirmektedir. Buna göre Hz. Ali, Dariga adında bir kadın ile evlenmiş ve bu evlilikten Muhammed İbnu'l-Hanefiyye doğmuştur.⁸⁴⁶

Türkistan'da bunun yanında Hz. Ali'nin soyundan geldiğine inanılan Arap asıllı topluluklar bulunmaktadır. Söz gelişi Özbekler Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan gelen neslini *töralar*, diğer çocuklarını da *hocalar* olarak adlandırmaktalar.⁸⁴⁷ Hocaların derecesi töralardan aşağıda kabul edilmektedir. Bu iki zümre Türkistan'ın siyasi, ekonomik ve kültürel hayatında önemli rol

840 M. F. Grenard, "Satuk Buğra Han Menkabeti ve Tarih", çev. Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1988, 149-150.

841 Satuk'un üçüncü kızı, Seyyid Celâleddin Bağdâdî'nin küçük oğlu ile evlendirildi. Bundan Seyyid Bahaüddin Şâmi'nin hocası Hoca Muhammed Şerif, Baurci ve İşan Hoca, Muhammed Şerif adında üç oğlu oldu. Sultan'ın sonuncu kızı Hediye Türkan, Seyyid Celâleddin'in büyük oğlu olan Mir Ziyâeddin ve Mir Seyyid Hâşim ve Mir Seyyid Celâl'in babası olan Seyyid Alâaeddin ile evlendi. Böylece Satuk Buğra Han ailesi ile birleşen bu Celâleddin Bağdâdî, Şah Hasan adında bir alevinin oğlu idi. Şah Hasan Şah Hüseyin'in, bu da Muhammed'in sıra ile Abdullah'ın, Fadl'ın, Talib'in ve sonunda 818'de ölen sekizinci imam Ali Rıza'nın oğlu idi. Grenard, 150.

842 Bkz. Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1971, 269.

843 Köprülü, 27.

844 Köprülü, 62-63. Bektaşî geleneğinde de Ahmed Yesevi'nin Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'den el aldığı anlaşılmaktadır. Köprülü, 49-50.

845 Molla Musa b. Molla İsa Sayramî, *Tarih-i Emniye*, Kazan 1905, s. 286; Köprülü, 61 dipnot 1'den naklen.

846 Dariga, Budist Moğolların Dariha'sı ve Lamaistlerin "yaşayan Buda" doğuran Darixo'su ile aynı kadındır. Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, II, Ankara, 1991, 208.

847 V. N. Basilov, "Popular Islam in Central Asia and Kazakhstan", *Journal Institute of Muslim Minority*, VIII/1, 1987, 12.

oynamışlardır.⁸⁴⁸ Türkmenlerde de benzeri bir durumla karşılaşırız. Türkmenistan'da Hz. Ali neslinden geldiğine inanılan zümreler *Seyyidler* ve *Hocalar* olarak bilinmekte ve kutsanmaktadır. Bu kabile üyeleri küçük koloniler halinde yaşamakta ve iç evlilik uygulaması ile kimliklerini korumaktalar. Sovyetler bütün uğraşlarına rağmen bu yapıyı kıramamışlardır.⁸⁴⁹

Hz. Ali kültü bağlamında buraya kadar saydıklarımız önemli bir kısmının hurafe olduğu açıktır. Ancak hurafe kategorisinde sayılan bazı unsurlar tarihi hakikat de ifade edebilir.⁸⁵⁰ Afet İnan'ın 20. yüzyılın ilk yarısında belirttiği gibi; "... epope, hikaye, masal ve sair manevi kültür mahsulleri de, o geçmiş muhtelif devirlerin karanlık noktalarını aydınlatırlar. ... Bunlar cemiyetin ruhunda binlerce yıl yaşayan vesikalar. İnsan cemiyetinde en asri ve en mütekâmil olduğunu iddia eden ferdin bile, binlerce senelik bir adetti, inancı ve etnografya maddelerini kendisi ile beraber yaşattığını görürüz."⁸⁵¹

848 Ateistik Ansiklopedik Lügat, 19, 416; İslam Spravoçnik, s. 42. Türklerin bir kısmının kendilerini Hz. Ali'nin neslinden saymaları siyasi hayatta da işlevsellik kazanmıştır. Türkistan'da özellikle Özbeklerde bazı hanedanlar kendilerini Hz. Ali'ye nispet ederek kamuoyu desteği kazanmaya ve iktidarlarını meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Sözeleşti, Timuriler bu yolu denemişlerdir. Uluğ Bey tarafından Timur'un kabrine dikilen mezar taşındaki kitabede Timur'un soyu "emiru'l-müminin Ali b. Ebi Talib'e dayandırılmakta böyle Timurilere "seyyidlik" payesi verilmektedir. Bu aynı zamanda Şii kitleyi elde tutmanın da önemli bir yolu olarak görülebilir. A. A. Semenov, "Gur-i Emir Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri", çev. Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, I, 596-597. Buhara emirleri de kendilerinin seyid olduklarını iddia etmişler unvanları arasına bunu da almışlardır. Mesela Buhara'nın son emiri Seyyid Mir Alim Han idi.

849 Hz. Ebu Bekir'e bağlı olanlar Şeyhler, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a bağlı olanlar Atalar olarak adlandırılmaktadır. Alexandre Bennigsen-Chantal Lemerrier-Quelquejay, Sufi ve Komiser, çev. Osman Türer, Ankara 1988, 258.

850 Bu hususta Fazlîoğlu'nun şu değerlendirmesi dikkat çekicidir: "Hurafe, hakikatin mümaresesinden ortaya çıkar. Her hakikat hurafesini üretir ve bu hurafeler o hakikatin korunmasını sağlarlar. Hakikati bir çekirdek olarak düşünürsek, hurafeler bu çekirdeğin pratiğinden ortaya çıkıp o hakikati hâleleyen, o hakikati saran yapılarıdır. Şöyle düşünelim, Türkiye'de hacca ilişkin hurafeler olmasaydı insanlar ömür boyunca hacca gitmek için para biriktirebilirler miydi? Çok radikal bir örnek vermek gerekirse, çaput bağlamak, İslami bir hakikatin mümaresesinden, pratiğinden ortaya çıkmıştır. ... Hurafelerin tasfiyesi aslında o hurafeleri üreten hakikatin de bir süre sonra tasfiyesini getirir. Halk, hakikati belirli bir toplumsallaşma ile, belirli bir hurafeleşme neticesinde katılabilir. Gazali'nin hakikate katılımı ile benim yada herhangi bir köylü vatandaşın katılımı aynı olamaz. Başka bir ifadeyle fikir, hissiyata dönüşmezse toplumsallaşamaz. Fikir, fikir olarak kaldığında, hakikat, hakikat olarak kaldığında, yani bir fikir manzumesi olarak kaldığında, kitapta yer alır yalnızca; entelektüel insanın zihninde kalır. Onu hissiyata dönüştürmek, pratize etmek, ancak ve ancak onu belirli törensel yapılar kazandırmakla mümkündür. ... İşte bu yüzden hurafelerimiz korumak zorundayız. Bir hakikatin binlerce hurafesi vardır ve o hakikat o hurafelerle varlığını sürdürür. Temsili değerleri vardır. Uleması olan bir toplumda hurafeler tehlike arz etmez. Bugün hurafelerin tehlike arz etmesi, ulemamızın olmaması ile alakalı bir şeydir." İhsan Fazlîoğlu, "Tarih, Türk Tarihi, Dünya Tarihi ve Biz", (söyleşi) Dergâh, XIV/165, Kasım, 2003, s. 18.

851 "Epope ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi", Çığır, 1 Kasım 1938, sayı. 71-72. J. P. Bayard da şöyle demektedir: "Bir devrin, bir toplumun faaliyetlerini, düşünce tarzını yansıtan dünya folklorunun tetkiki, bir manada insanlığın tetkiki demektir. Bu eserler karanlık devirleri aydınlattıkları gibi bizi terbiye ederler. Çünkü bunlar, mahalli bir takım adetlerin, insanı bir kısım tasavvurların hatıralarıdır. Bu sebeptendir ki menkabeler (légendes), bir bakıma tarihten daha gerçek olup kıymetli birer belgelerdir. Onlar halkın hayatını inceler ve bize, tarihi olayların kuruluşundan daha heyecan veren duyguların sıcaklığını iletirler." A. Y. Ocak, Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri, Ankara, 1984, s. VII.

Bu bağlamda bazı hurafe unsurları içeren geleneksel menkabeler Türk kültürünün tarih, sosyoloji, sosyal psikoloji, edebiyat, sanat, dini vs. pek çok konulardaki kaynağı durumundadırlar. Söz gelişi, önemli miktarda hurafe içeren cenknâmeler kaynağı ne olursa olsun Türklerin genel kabullerine, inanç dünyalarına ve edebi zevklerine kaynaklık etmiş, kültürlerinin bir unsuru haline gelmiştir.⁸⁵² Bu bağlamda, 13-14. yüzyıldan itibaren tercüme, telif ve adapte yoluyla edebiyatımıza kazandırılan Hz. Ali cenknâmeleri de Türklerin dünya görüşünün değişmesinde, insan tipinin oluşmasında etkili olmuştur.⁸⁵³

II. Sovyet Rejimi'nin Hz. Ali Kültüne Karşı Tutumu

Sovyet rejimi için Hz. Ali kültü şu anlamlara geliyordu:

1. *Hurafenin kaynağı*: Sovyet ateizmine göre "Huda'yı, dine, dini itikatları kabul etmek; dev, peri gibi gayri tabii güçlere inanmak ve sığınmak sebebiyle ortaya çıkan örf-adetler, umumen eskilik, eski örf adetler" olan hurafeleri "bertaraf etmek, sömürmeyi yok etmek ve sosyalizm şeraitinde terbiye verme neticesinde gerçekleşir."⁸⁵⁴

Bu bağlamda, Bolşevikler, diğer dinlerle beraber İslam'ın da tabiat üstü bir hurafe olduğuna ve Marksizmin bilimsel gerçeği ve sosyalizmin parlak başarıları ile çok kısa sürede yok olacağına inanıyorlardı.

2. *Dini bilginin kaynağı*: Sovyet döneminde Hz. Ali kültü/türbe (mukaddes makam) cami ile birlikte İslami bilgi kaynakları arasında idi. Müslüman toplum her düzeyde, niceliği ve niteliği değişmekle birlikte mukaddes makamlardan dini bilgi ve duygu kazanıyordu.⁸⁵⁵

SSCB Militan Allahsızlar Birliği başkanı E. Yaroslavsky'ye göre her şeyden önce dinî kurumlar olan mescidler, medreseler, hankahlar, türbeler mimari tarz ve işlevleri bakımından çocuklarda dinî duygu ve düşüncenin gelişmesinde önemli rol oynuyordu. Buraların metruk hali bile "devrimci halka" dini hatırlatıyor, onların maziden kopmalarını ve Sovyet devletinin ideolojisini tam anlamıyla kabullenmelerini zorlaştırıyordu. Üstelik dindarlar mescidler, medreseler ve türbeler ayakta olduğu sürece onlara harcamalarda bulunuyorlar ve böylece ekonomik kayba sebep oluyorlardı.⁸⁵⁶

3. *Coğrafyayı/vatanı kutsallaştırma aracı*: Hz. Ali kültü etrafında Türkistan'da pek çok coğrafi mekan ve yerleşim yeri kutsallaştırılmış, başka bir

852 Bkz. F. Köprülü "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleken*, 27, 1943, ss. 379-521. Orhan Köprülü, *Tarihi Kaynak Olarak XIV-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Bazı Türkçe Menakıbnâmeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1953; A. Yaşar Ocak *age*.

853 İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara 1997.

854 Ateistik Ansiklopedik Lügat, 416.

855 Polınkov, 67-70.

856 E. Yaroslavsky, "Muallim hem Din", *Hudâsızlar*, 1928/9-10, 58.

ifade ile, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi "Daru'l-İslam" yapılmış, vatanlaştırılmıştı. Halk muhayyilesi Türkistan'da dağ, taş, ağaç, ırmak, göl, kısacası hemen her yer için Hz. Ali kültü ile ilgili bir menkıbe üretmişti. Bu menkıbeler de halkın oraları birer Türk ve İslam yurdu olarak algılamaların sağlıyordu. Sovyetler, bu topraklarda hakimiyetlerini tam olarak kurabilmek için pek çok yerin adını, Sovyet "kutsalları"/sembolleri ile değiştirmişlerdi. Bunu Baltık denizi kıyılarından Berring boğazına kadar görmek mümkündür. Türkistan'ın herhangi bir yerinin Hz. Ali ile ilişkilendirilmesi Sovyetlerin o yerlere hala hakim olamadığı anlamına geliyordu.

4. *Geleneksel kültürün ve kimliğin kaynağı*: Yukarıda kısaca verdiğimiz gibi Hz. Ali kültü etrafında efsane, menkıbe vs. önemli bir birikim oluşturulmuş bu da milli kültürün ve kimliğin parçası haline gelmişti. Söz konusu kült etrafında toplanan halk dini duygularını canlı tutuyor, bir araya gelerek Müslümanlık ve Türklük bilincini muhafaza ediyordu. Bu niteliği ile söz konusu kült; verilmek istenen "Sovyet kimliği"ne ve Sovyet kültür inkılabına direniyordu. Bu kült var oldukça Sovyetler hedefledikleri insan tipine ulaşamayacaklardı.

5. *Ruhanilerin gelir kaynağı*: Hz. Ali ile ilgili makamlarda, türbedarlık yapan bir kesim vardı. Bunların bir kısmı veraset yoluyla türbedarlığı yürüttükleri gibi bir kısmı da halk ziyaretleri esansında görev yapan ruhaniler veya alimlerdi. Bu ruhani kesim söz konusu makamlardan ekonomik bakımdan nemalanıyordu. Böylece dinin ve dini bir kesimin ekonomik bakımdan finansı sağlanıyordu. Halbuki din ile mücadelede dini kavram ve kurumları ayakta tutan maddi kaynakların kurutulması mücadelenin en önemli ayaklarındandı. Sovyet iddiasına göre halkın sömürülmesine vesile oluyordu. Bunun yanında dini temsil eden ve korunmaya gayret eden ulema da bu yolla elde ettiği ekonomik kaynak ile hayatiyetini sürdürebiliyor; halk üzerindeki nüfuzunu da kullanıyordu.

6. *Karşıdevrimci güçlerin ve muhalefetin örgütlenme yeri*: Sovyet algılamasına göre, mukaddes makamlar bir bakıma Sovyet devletinin varlığa kasededen "karşı devrimcilerin", "muhalefetin", "kara güruhların", gericilerin", halk düşmanlarının", "emperyalizmin uşaklarının", "vatan hainlerinin" vs. toplanma ve örgütlenme yeri olarak rejimi tehdit ediyordu.

Marx'ın "Din, şefkatsiz düzenlemelerin ruhu, mazlumların ahı, acımasız dünyanın kalbidir; din halk için afyondur; halkın hayali bahtı sıfatındaki dini ortadan kaldırmak halkın hakiki bahtını istemektir"⁸⁵⁷ görüşünü devletin ve ideolojinin temeline koyan Sovyet yetkililer, Hz. Ali kültürünün de içinde

857 K. Marx, F. Engels, V. İ. Lenin, *Din Doğrusunda*, çev. Komisyon, Taşkent, 1981, 11.

bulunduğu hurafelerle mücadeleyi din ile savaşın bir parçası saymışlardır.

Sovyet rejimi, güç kullanma dahil bütün enstrümanları ile hurafelere karşı tarihi boyunca savaştı. Bu konuda kaleme alınan popüler yayınların çeşitliliği ve çokluğu, söz konusu savaşın ciddiyetini ve cesametini göstermektedir. Ayrıca buraları ziyarete gidenlere SSCB ceza kanunlarında, ağır para cezası ve 3-5 yıl arası hapis gibi bazı cezai müeyyideler getirilmiştir.⁸⁵⁸

Sovyet devleti, genelde hurafe özelde Hz. Ali kültü ile mücadelede resmi dini teşkilatları da yanına aldı. Söz gelişi, Türkistan'da 1923'te kurulan **Mahkeme-i Şer'iye** adlı diyanet teşkilatının⁸⁵⁹ amaçları arasında *dini ıslah etmek* bulunuyordu.⁸⁶⁰ İslam geleneğinde "*tecdid*", "*ıslah*" ve "*ihya*" kavramlarıyla yapılan çalışmalar dinin kendisini değil dinî anlayışları, yorumları ve yaşantıları ıslah etmeyi hedefliyordu. Sovyet ulemasının iyi niyetle, din niteliği kazanarak halkın hayatına hakim olan bidat ve hurafelerle mücadele etmeyi dini ıslah olarak anlamış olması mümkündür. Ancak Sovyetler dini ıslahı, bir süre sonra dinin tasfiyesi olarak uygulamaya koymuşlardır. Nitekim bu dini idare 1928'de kapatılmıştır.

Daha sonra II. Dünya Savaşı esnasındaki siyasî, askeri ve ekonomik sebeplerle Sovyetler Birliği Müslümanları için kurulan dört dini idarenin hepsinin temel amaçlarından biri hurafelerle savaş idi. Bu dönemin en önemli resmi dini kurumu olan **Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi** (Diniye Nezareti/Taşkent Müftülüğü) müftüsü/başkanı muavinlerinden Yusufhan Şakirov *Kur'an ve Sünnet'e dayalı olarak, müslümanlar arasında hüküm süren dinî hurafelere son vermek, ibadetleri bid'atlerden temizlemeyi* amaçları arasında saymaktadır.⁸⁶¹ Bu mücadele çerçevesinde, Dîniye Nezâreti reisi Müftü Ziyauddin Babahanov 1959'da mukaddeslik atfedilen yerlerin ziyaretini yasaklayan bir fetva yayınladı.⁸⁶² SSCB'de 1980'lerde din tek-

858 Mesela 26 Mayıs 1959 tarihli Cinayet/Ceza Kanunu'nun 147. maddesinde dinî hurafelerden yararlananlar hakkında şu hükümler öngörülmüştür: "Halkın dinî taassuplarını artırarak bu tür işlerden maddi yarar sağlamak için insanları aldatanlar 3 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Mescitler, kiliseler ve başka dinî teşkilatlar veya bazı din görevlileri yararına zorla toplantılar yapmak, zorla dinî merâsimler düzenlemek bir yıla kadar hapis cezası veya 6 aya kadar ahlak düzeltme yahut da 200 som para cezasıyla cezalandırılır. ... Din öğretileri propaganda etmek ve dinî merâsimler icra etme perdesi altında vatandaşların sağlığına zarar vermek, kişiliklerine veya haklarına tecavüz etmek, vatandaşları toplumsal veya vatandaşlık görevlerini yapmamaya davet etmek gibi faaliyetler, mal mülkü müsadere etme veya 5 yıla kadar hapis cezası veya 5 yıl sürgün cezası ile cezalandırılır. Bu maddenin birinci kısmında söz konusu edilen grubun faaliyetine faal olarak katılmak, düzenli propaganda yapmak 3 yıla kadar hapis cezası veya 3 yıla kadar sürgün ile veya 2 yıla kadar ahlak düzeltme cezası ile cezalandırılır. Bu maddenin ikinci kısmında işaret edilen şahısların hareketleri veya bu hareketleri yapan şahıslar cemaat için çok korkunç olmazsa onlarla ilgili cemaat tesiri çarelerini bulmak mümkündür." Özbekistan SSCB Cinayet Kodeksiga Şerhler, Taşkent, 1973, 236-237.

859 Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*, Ankara, 1999, 193 vd.

860 Selim, "Müslüman Ruhâniler ve İnkılâp", *Hudâsızlar*, 1929/10, 23-24.

861 Şakirov, 132.

862 Benzeri bir fetva da Kuzey Kafkasya Müslümanları Dîniye Nezâreti müftüsü Hacı Kurbanoz tarafından yayınlanmıştır. Bennigsen-Quelquajay, Sufi, 215-216.

rar canlanmaya başlayınca yetkililer halkın dinî duygularını güçlendirecek bütün unsurlara karşı mücadeleye girişmişlerdir. Dîniye Nezâreti de 1981'de neşrettiği bir fetva ile konu hakkındaki tavrını ortaya koymuştur. Fetvada Orta Asya ve Kazakistan'daki "dinî" ve "mukaddes" ilan edilen bütün yerlerin ziyaret edilmesinin putperestlik alameti olduğu vurgulanmış, buralara kurban adamak ve bu mekânlarda kurban kesmek takbih edilmiştir. Fetvada "... Orta Asya'daki bazı tarihi binalar, türbeler ve ziyaret yerleri geçmişteki emirler ve onların hanımları tarafından ailelerinin adlarını ölüm-süzleştirmek için yaptırılmıştır" denerek bu mekanların eskiden halkı sömüren sınıfın mezarları olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁶³ Özellikle Oş Pirim ve Fergana vadisindeki Hz. Ali makamı Şah-ı Merdan'a atıfta bulunularak şöyle denmiştir: "Gerçek şu ki, ... Oş Pirim ve Şah-ı Merdan, tarihi nokta-ı nazar-dan otantik kabul edilemezler ve İslam bu tür mezarlara ihtiramı günah kabul eder." Fetvanın sonunda şu çağrı yapılmıştır:

*"Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dîniye Nezâreti, üye cumhuriyetlerdeki bütün kadılara, imamlara ve cami mütevellî heyeti üyelerine, Müslümanlara buraları ziyaret etmenin büyük günah olduğunu açıklamalarını tembih eder. Aynı şekilde, Dîniye Nezâreti, İslam tarafından büyük günah kabul edilen müşriklik ayinlerine ve benzeri ayinlere imam-hatiplerin katılmalarını kesinlikle yasaklar."*⁸⁶⁴

Azerbaycan'da da Hz. Ali kültü ve Muharrem ile mücadelede Şii din adamlarının fetvalarına başvurarak bu tür merasimlerin dinen doğru olmadığı yönünde kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.⁸⁶⁵

Ateistler mukaddes makamları halkın gözünden düşürmek ve halkı orarlardan uzaklaştırmak için çıkışı ile ilgili çeşitli sebepler bulmaya çalışmışlardır. Kuşkusuz bir kısmında hakikat payı olan bu sebeplerin başında eski inanç kalıntıları gelmektedir. Mesela, Özbek ateist Saksanov'a göre "Orta Asya'da "evliyalar" "mukaddes caylar" sığınış ile ilişkili anlayışlar ve itikatlar çok eski zamanlardan beri devam etmektedir. Onlarda esasen sihircilik elementleri, ecdad ruhuna, tabiata veya bir şeye sığınma, şamanilik, sufilik unsurlarına rastlanmaktadır. Özellikle kırsal kesimde yayılan "aziz evliyalar"a sığınmanın çoğu İslam dinine ait kalıntılardır. Dindarlar için evliya vasıtacı veya Allah'a en yakın kişilerdir. Evliya güya asi kullar için hamî Tanrı indinde onların savunucuları/destekçileridirler. Bu sebepten "mukaddes cayları" ziyaret kılmak, onlara sığınmak Orta Asya'da Müslümanlar ve

863 *Muslims of Soviet East*, 1981/2, 18.

864 *Muslims of Soviet East*, 1981/2, 19. Kuzey Kafkasya Müslümanları Dini İdaresi Başkanı Müftü Hacı Kurbanov'un benzeri bir fetvası için bkz. Bennigsen-Quelqjay, Sufi, 215-216.

865 Abdulla Ehadov, *Azerbaycan'da Din ve Dinî Te'sisatlar*, Bakı, 1991, 121-122.

umumen Müslümanların dini hayatında güçlü yer tutmaktadır.⁸⁶⁶

Bir diğer yaklaşıma göre mukaddes caylar tabiata ve ruhlara sığınaş ve sonunda ruhun ölmezliğı inancının bir tezahürüdür. Şöyle ki, ruhun ölmezliğıne inanan ibtidai insanlar onun göçtüğüne yer ve kişı değıştirerek varlığını devam ettirdiğıine inanırlardı. Hatta, ahiret, cennet, cehennem gibi inançlar da böyle çıkmıştır. İbtidai insan bu anlayış çerçevesinde atasının mezarını ululamış sonradan bu mezarlar enbiya-evliya mezarı derecesine çıkarılmıştır.⁸⁶⁷

Ateistler söz konusu yerlerin vücut bulmasının sebeplerinden biri olarak da eski bir gelenek olan hastalıklara şifa ummayı göstermektedirler. Buna göre kadim zamanlardan beri tuz gibi madenler ile şifalı kaynaklardan romatizma ve deri hastalıklarını tedavide faydalanıp gelen halk, tabiat kanunlarını tam olarak anlayamadıkları için bu tür yerlerin tabii şifalı hususiyetleri sebebini bilmedikleri için oraları ilahi güçlerin idaresine bağılı yerler olarak düşünmüşlerdir. Din hamileri de insanların böyle yerlere olan ihtiyacı ve ihlasından yararlanıp buraları derhal ilahileştirip bir veli kerametine bağlamışlar, bu yerlerin güya mukaddesliğı hakkında efsane uydurarak mukaddes makam haline getirmişlerdir.⁸⁶⁸

Türkistan'da Sovyetlerin Hz. Ali kültüne yaklaşımı konusunda Şah-ı Merdan iyi bir örnektir. Özellikle Özbek ateistler bu makama karşı oluşturdıkları polemiklerini şiddetini artırarak Sovyet dönemi sonuna kadar sürdürmüşlerdir.

Fergana'da bugün Hamzaâbad diye bilinen Şah-ı Merdan makamı bulunmaktadır. Halk şifalı kaynaklarını, soğuk sularını, koyu gölgeli ağaçlarını, dahası verimli toprağını da "mukaddes" kabul edip "pirler mekanı" olarak ilan etmiştir. Ateist edebiyatta; Şah-ı Merdan makamının tarihi gerçeklikten yoksun, ruhanilerin halkı maddi ve manevi olarak sövmek için uydurdıkları bir yer olduğunu ısrarla belirtilmektedir. Ateistlere göre ruhanilerin burayı "mukaddes" ilan etmeleri tabiatı, manzarası, güzel havası ve özellikle sayfiye yeri olmasından kaynaklanmaktadır. Asalaklar, yiyici işanlar ve şeyhlerin yuvasına dönüşen Şah-ı Merdan uzun yüzyıllardır halkı din ile zehirleme ve ruhanilerin zenginliklerini artırma membalarından biri olagelmıştır.⁸⁶⁹

Şah-ı Merdan bu niteliğı ile bir yandan da Sovyet hakimiyetine direnişin en önemli kalelerinden biri olmuştur. Türkistan'ın bağımsızlığı için müca-

866 Turgunbay Saksanov, "Mukaddes" Caylar-Hurafat ve Bid'at Ocağı, Taşkent, 1984, 3.

867 İsa Cabbarov, Ruhi Alam: Cahalat ve Kamalat, Taşkent, 1988, 132.

868 Saksanov, 11.

869 Saksanov, 10.

dele veren Basmacılar, dindarlığı ile bilinen bu bölgeyi önemli direniş merkezlerinden biri seçmişlerdi. Saksanov olaya şöyle değinmektedir: "İçsavaş sırasında Şah-ı Merdan kudurmuş Basmacıların mekanına dönüştü. "Mukaddes" mezar şeyhleri, ruhaniler günahsız halkı acımasızca talan ettiler, kanhor Basmacılara yardım verdiler. 1927'de 47 kızıl askeri işte bu "mukaddes" mezar içinde vahşice öldürdüler. İşte, ruhanilerin sığınışa davet ettiği "büyük dergah"da işlenen vahşiliklerden biri."⁸⁷⁰

Şah-ı Merdan türbesi, Şubat 1919'da Kızıl Ordu tarafından yıkıldıysa da 1924'te halk tarafından yeniden onarıldı. Daha sonra Özbek cedidciliğinin önemli simalarından Hamza Hakimzâde Niyazi burayı faaliyet merkezi edince halkın tepkisi çekti. Hamza Mart 1929'da şüpheli bir şekilde öldürüldü.⁸⁷¹

Ulemanın tamamına yakını ve toplumu dini önderleri Hamza'nın öldürülmesinden sorumlu tutularak büyük bir kıyım uğratıldı. Şah-ı Merdan devlet tarafından yerle bir edildi. Ancak halk 1930'da burayı tekrar kurdu. Türbe 1940'da ateizm müzesine çevrildi.⁸⁷²

1947'de Hz. Ali'nin makamı yıkıldı. Mahalli ahaliden birkaç kişinin de içinde bulunduğu bir komisyona kazı yaptırılarak mezardan "din önderlerinin iddia ettiği gibi Ali'nin kemikleri değil, belki türlü büyüklüklerde adi taş ve kesekler" çıkarıldı. Akabinde Hamza için görkemli bir anıtmezar, müzesi ve kütüphane yapıldı. Yaz tiyatrosu, sinema, oteller, çayhaneler açıldı. Daha sonra "cumhuriyetin en güzel" sanatoryumlarından biri ile pioner lagerleri (gençlik kampları) eklenip, çevre dinlenme ve kültür parkı olarak düzenlenip sayfiye ve tatil köyüne dönüştürüldü.⁸⁷³

Bütün bu çabalara rağmen halkın Şah-ı Merdan'a olan ilgisi ve sevgisi asla söndürülememiştir. Nitekim Özbek ateizminin güçlü kalemelerinden T. Saidbayev, 1978'de hakkın buraya olan ilgisinden yakınmakta ve tehlikelerine dikkat çekmektedir.⁸⁷⁴ Bağımsızlığın hemen arkasından bölge halkı Şah-ı Merdan'ı görkemli bir şekilde yeniden kurmuştur.

Sonuç

Hz. Ali; Türkler için mazide olduğu gibi Sovyet döneminde de İslama ve Hz. Muhammed'e yakınlaşmanın yolu, alp tipinin ideal örneği, mazlumların temsilcisi, zulme karşı direnişin, hak aramanın, kimliği korumanın, adaletin, eşitliğin, sembolü olmuştur.

870 Saksanov, 10.

871 David C. Montgomery, *Rejim Doğrultusundaki Sovyet Özbek Edebiyatı Zincirinin Bir Halkası olarak "Şah-ı Merdan"*, çev. H. Canan Özkal, ODTÜ, 1985.

872 Bennigsen-Quelquejay, Sufi, 286.

873 Saksanov, 10.

874 T. Saidbayev *İslam i Obşestvo*, Moskova 1978, 210.

Hız. Ali kültü, Sovyet hakimiyetinde kalan Türklerin İslami inançlarını korumalarına yardımcı olmuştur. Bölgenin dindar yapısı Hız. Ali kültünü ürettiği gibi bu kült de dindar yapıyı tahkim etmiş; dine yapılan baskı da evliya kültünü güçlendirmiştir.

Aslında ateistler de kült haline gelen Komünizmin liderlerine sarıldılar. Ateistler, bir yandan akıl dışı ve tabiatüstü olduğu gerekçesi ile geleneksel dini mekanları/makamları yıkarken bir yandan da alternatif hatta tabiatüstü laik/Sovyet makamları oluşturdular. Moskova'daki Lenin Anıtmezarı bunun en önemli örneğidir. Üye cumhuriyetlerde de benzeri makamlar ihdas edildi. Devrim büyüklerinin (Lenin, Stalin vs.) doğduğu, gezdiği veya geçtiği yerler adeta kutsallaştırılmış ve koruma altına alınmıştır. Burada ateistlerin geleneksel evliya kültünden yararlandıkları söylenebilir. Mesela, Özbekistan-Fergana'daki Şah-ı Merdan özeline gelirsek, şehrin adı Hamzaâbad'da çevrildiği gibi oraya "devrim şehidi" "halk çocuğu/ferzendi" Hamza'nın anıtmezarı yapıldı. Sovyet dönemi boyunca insanların Hız. Ali Makamı yerine Hamza'nın mezarını ziyaret ederek rejime ve ideolojiye bağlılıklarını göstermeleri istenmiştir.

Komünizm veya Sovyet sosyalizm kültürü kişilik yaratmada başarılı olmadığı veya insanın manevi yönünü inkar/ihmal ettiği için dini kltler onun karşısında özgün, doyurucu ve yerel bir kültür olarak durabilmiştir. Müslümanlar, Sovyetlerin ortaya çıkardığı değer boşluğunu, Hız. Ali kültünün de içinde bulunduğu halk İslamı veya hurafelere sarılarak gidermeye çalışmışlardır. Tarihin her döneminde olduğu gibi Türkistan'da da Sovyet döneminde insanlar dini inançları ile ilgili sağlıklı bilgilere ulaşamadıklarında bunu özellikle hurafelerle karşılamışlardır.

Hız. Ali bir yönüyle de Sovyet ziyalı/havvas kültürüne karşı halk kültürünü/yereli/milliliği temsil ediyordu. Rejim tarafından horlanan, yabancı ve periferi görülen halkın bir sığnağı, adam yerine konma kapısı idi.

Hız. Ali kültüne yöneliş, resmi ve tepeden inmecî dini anlayış ve dayatmalara da karşı çıkmak anlamına geliyordu. Ulema hurafelere batmış halkı "cehennem narından" kurtarmayı dini bir vecibe addederken, ateist yoldaşlar da halkı "karanlık ve cehalet"ten yani dinden kurtarmayı Marxizmin bir gereği sayıyorlardı. Buna tepki olarak halk da yoluna devam etti; mevzilerden birini de Hız. Ali kültü yaparak direnişe geçti. Hatta bu kültlere karşı aşırı mücadele halkı hurafenin içinde boğmuştur.

Bu gelişme yeni dönemde İslama kaşı takınılacak tavrı da etkileyecek niteliktedir. Yeni dönemde dine dönüşte iki yol bulunmaktadır: 1. Resmi ulemanın temsil ettiği ve yorumladığı İslamî anlayış/resmî İslam; 2. Halkın Sov-

yet dönemi de dahil yüzyıllardır yaşadığı İslami anlayış/halk İslamı. İkinci-
sinde bunda başta Hz. Ali kültü olmak üzere bazı hurafeler vardır. Burada
hangi İslami anlayışın "radikalizm" ürettiği veya beslediği hususunda tam
bir fikir birliğine varılamamıştır. Dolayısıyla bölge rejimleri yeni dönemde
hangi İslami anlayışı öne çıkaracaklarına henüz karar verememiş görünü-
yorlar. Resmi söylemlerde halkın dini inançlarını doğru öğrenerek hurafe-
lerden uzak yaşaması dile getirilirken bir yünden de resmi ulemanın faali-
yetleri kısıtlanarak hurafelere geniş bir alan açılmaktadır.

Ek I. Türkistan Cumhuriyetlerinde Hz. Ali ve Evladı ile İlgili Makamlar

Kafkaslarda ve Orta Asya'da Hz. Ali'nin adı ile ilişkilendirilen çok sayı-
da kademcay bulunmaktadır. Bu ad ile ilişkilendirilen mezarlar güya onun
eli veya ayağının taştaki izinden, bindiği efsanevi atı Döldül'ün toynakların-
dan veya kılıcının darbelerinden "meydana gelen" vadideki çukurlardan
veya kayalardan ibaret olup, bu türdeki pek çok rivayet uydurulmuştur.

Özbekistan

1. Şah-ı Merdan: Fergana'da bugün Hamzaabad diye bilinen Şah-ı Mer-
dan makamı bulunmaktadır. Halk buraya çeşitli hastalıklarından şifa bul-
mak, baht açtırmak, iyi dilekte bulunmak vb. sebeplerle gelmekte, gecele-
mekte, kurban kesmekte, bölge halkına ihsanda bulunmaktadır.⁸⁷⁵

Rivayete göre, Hz. Ali vefat ederken "beni dört dağın arasında, ak su ile
kara su derelerinin aktığı yere defnedin; benim mezarım burasıdır" şeklin-
de vasiyette bulunmuştur. Bunun üzerine bir Arap Hz. Ali'nin tabutunu de-
vesine yükleyerek bu köye gelince deve çökmüş ve cenaze ak su ile kara su
derelerinin arasındaki yarımada şeklindeki tepeye gömülmüştür. Halka gö-
re, Şah-ı Merdan dağları arasındaki "Kubban Gölü"nü, Hz. Ali dağları ka-
patarak yapmış, bu dağlar arasındaki "altın beşik"de de onun oğlu depreşip
durmaktadır. Şah-ı Merdan köyündeki şifalı su Hz. Ali'nin kerameti ile mey-
dana gelmiştir. Halk buraya çeşitli hastalıklarından şifa bulmak, baht açtır-
mak, iyi dilekte bulunmak vb. sebeplerle gelmekte, gecelemekte, kurban
kesmekte, bölge halkına ihsanda bulunmaktadır.⁸⁷⁶

Saksanov Şah-ı Merdan konusunda şunları söylemektedir:

"Hamzaabad'ı ruhanilerin "mukaddes" diye dava kılmaları boşuna de-
ğildir. Buranın tabiatı, manzarası ve havası güzel, özellikle yaz aylarında
dinlenme mekanlarındandır. Bu ise ruhaniler için gelir kaynağıdır. Onlara

875 İlyas Fazılov, *Zararlı Adetler, Taşkent, 1961, 83-84.*

876 İlyas Fazılov, *Zararlı Adetler, Taşkent, 1961, 83-84; Saksanov, 9.*

göre Ali nasıl olup da Şah-ı Merdan'a "defin edildiği" de ilginç bir olay. Onun özü kim? Arap halifelerinin dördüncü halifesi Ali bin Ebu Talip 656-661 yıllarında hükümlanlık kılan ve onun hakiki kabri Nəcəf şehrinde. Başka yerlerdeki (Mezar-ı Şerif –Afganistan ve Şah-ı Merdan köyündeki) Ali kabirleri şeyhler, kalenderlerin uydurmalarıdır. Aslında Ali hakkındaki bu dini rivayetler esassız olup o asla Orta Asya'da bulunmamıştır. Araplar bu yerlere kendi baskıncılık savaşları ile VIII. asır başlarında girmeye başlamışlardır. Şah-ı Merdan uzun yıllar asalaklar, yiyici işanlar, şeyhlerin yuvasına dönüşüp, halkı din ile zehirleme ve ruhanilerin zenginliklerini artırma membalarından biri olageldi. Şah-ı Merdan'ın mukaddesliğine inanan kişiler sadece Fergana vadisinden değil belki başka yerlerden de Hazret Ali'nin "mezarına" sığınmak için gelmektedirler. Onlar, hayvan kesip, etini asalak şeyhlere dağıtıp vermektedir. Çocuksuz kişiler ondan çocuk, yaralılar şifa dilemekte, toprağa karılıp yüzlerine gözlerine sürmektedir. "Çaka Tomar" ve bulak sularının kaplarına doldurup evlerine götürüp teberrükten konu-komşularına vermekteler.⁸⁷⁷

Saksanov Şah-ı Merdan'ın siyasi rolüne de şöyle değinmektedir: "İç savaş sırasında Şah-ı Merdan kudurmuş Basmacıların mekanına döndü. "Mukaddes mezar şeyhleri, ruhaniler günahsız halkı acımasızca talan ettiler, kanhor Basmacılara yardım verdiler. 1927'de 47 kızıl askeri işte bu "mukaddes" mezar içinde vahşice öldürdüler. İşte, ruhanilerin sığınaşa davet ettiği "büyük dergah"da işlenen vahşiliklerden biri. Bu ifadelerle suçlanan Şah-ı Merdan makamı "1947'de halkın talebi ve mahalli yönetimin kararı ile Ali'nin kabri yıkıldı. Bunda mahalli ahaliden oluşturulan komisyon onun kabrinde din önderlerinin iddia ettiği Ali'nin kemikleri değil belki türlü büyüklüklerde adi taş ve keseklerin çıkışına şahit oldular. Burada şimdi Hamza Hakimzade Niyazi mezarı endamlıca durmakta. Hamza müzesi, kütüphane teşkil edilmiştir. Yaz tiyatrosu ev sineması, oteller, çayhaneler kurulmuştur. Burada cumhuriyetin en güzel sanatoryumu bulunmakta, pioner lagerleri kurulmuştur. Halkın yazlık yerlerine dönüştürülmüştür."⁸⁷⁸

Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele veren Basmacılar, dindarlığı ile bilinen bu bölgeyi önemli direniş merkezlerinden biri seçmişlerdi. Türbe, Şubat 1919'da Kızıl Ordu ile yapılan çarpışmalarda yıkıldı. 1924'te halk tarafından yeniden onarıldı. Daha sonra Hamza burayı hareket merkezi edindi. Bunun üzerine halkın tepkisi çekti. Nasıl öldürüldüğü hala muamma olmakla birlikte dindar halkın üzerine atılarak Hamza Mart 1929'da öldürül-

877 Saksanov, 10.

878 Saksanov, 10.

dü.⁸⁷⁹ Bunun üzerine halk cezalandırıldı. Ulemanın tamamına yakını ve toplumun dini önderleri öldürmeden sorumlu tutularak büyük bir kıyım uğratıldı. Şah-ı Merdan devlet tarafından yerle bir edildi. Ancak halk 1930'da burayı tekrar kuruldu. Türbe 1940'da kapatılarak Ateizm müzesi-ne çevrildi. Bunun yanında çevre dinlenme ve kültür parkı olarak düzenlendi. 1990'dan itibaren bağımsızlık döneminde yeniden Müslümanlar Şah-ı Merdan'ı kurdular.⁸⁸⁰

Bütün bu çabalara rağmen halk buraya olan ilgisi ve sevgisi asla söndürülemediştir. 1978'de Saidbayev hakkın buraya olan ilgisinden yakınmaktadır.⁸⁸¹

Özbekistan'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir Şah-ı Merdan makamı da Hive'de bulunmaktadır. Hive hanı Allahkuluhan (1825-1845) tarafından Hive'nin dış kalesinin dokuzuncu kapısına 1841'de Şah-ı Merdan Kapısı adını verilmiş, buradaki mezara büyükçe bir kubbe yaptırılmış ve yanına da medrese açılmıştır.⁸⁸²

Rivayete göre, şimdi Şah-ı Merdan mezarı denen yer önceleri taşlık imiş. Yakınındaki köyde Şamurad adında bir oğlan dünyaya gelmiş. O güçlü kuvvetli bir yiğit olmuş. Boyu çok uzun ve geniş gövdeli olduğu için ona Şamurad çınar adını vermişler. O savaşlarda ön saflarda şah-ı alem çıkarıp yürürmüş.

Günlerden bir gün dostu Şamurad çınardan, - Bunca güç-kudreti nereden aldın? diye sordu. Şamurad çınar, - Gençliğimde bir düş gördüm. Hz. Ali Şah-ı Merdan omzuma vurup sen güçlü-kudretli yiğit olasan diye dua ettiler. Güçlülüğümün sebebi budur diye cevap verdi.

Şamurad Çınar 90 yaşında bu kabristanı hazırladı ve -eğer ben ölürsem kendi yaptığım bağıma gömün ve adını Şah-ı Merdan mezarı olarak koyun diye vasiyet etti. O zamandan beri bu yer Şah-ı Merdan mezarı diye anılmaktadır.⁸⁸³

2. Düldülatlayan: Amuderya'nın orta kısımlarında bir yerdir. Halk rivayetlerine göre Bahadır Ali, coşkun ve geniş Amuderya kıyılarında gezerken dar bir yere gelince karşı tarafa geçmek istedi. Tam Düldülünü atlatıp geçmeye giriştiği sırada bir ses duydu. Baktı ki nehri geçemeyen yaşlı bir kadın ağlamaktadır. Hz. Ali kadına acıyıp, -Dur, ağlama, ana! Benim atıma bin, beraberce geçelim dedi. Onu atına bindirdi; karşı kıyıya atladığında Düldül

879 David C. Montgomery, *Rejim Doğrultusundaki Sovyet Özbek Edebiyatı Zincirinin Bir Halkası olarak "Şah-ı Merdan"*, çev. H. Canan Özkal, ODTÜ, 1985.

880 Bennigsen, *Sufi*, 286.

881 T. Saidbayev *İslam i Obşestvo*, Moskova 1978, 210.

882 Curayev, 119.

883 Curayev, 44-45.

tökezleyip bir ayağı suya değdi. Deryadan Güçlkle geçen Hz. Ali, - Ana, işin nedir?- diye sordu. Kadın ölü yıkayıcı olduğunu söyledi. Bu sözü işiten Hz. Ali, "senin kesafetine rastlayan atım tökezledi, şimdi burada işim yürümekte" deyip izi üstüne geri gitti. Düldülün atladığı yer "Düldülatlagan" diye adlandırıldı.⁸⁸⁴

Hz. Ali Amuderya'dan geçince buğday harmanı dövmekte olan insanlara rastlamıştı. Yanlarına gelip, Düldülü için yem istedi. Adamlar ise atın torbasına tane yerine bir avuç taş attılar. Buna kızan Hz. Ali -Harmanın taş olsun- demiş, bu beddua üzerine adamlar da harman da taşlaşmışlar. Düldülatlagan yakınındaki taşlık tepelikler böyle peyda olmuştur.⁸⁸⁵

3. Dibaland: Semerkand vilayeti Nurata şehri tarafında Dibaland (aslı Deh-i Baland olup yüksekteki köy demektir) adlı kale harabeleri vardır. Rivayete göre, burada Cankur adlı hükümdar yaşamakta idi. Cankur'un altı erkek ve Zeynularab adında eşsiz güzellikte bir kız kardeşi vardı. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Hanefiye, Cankur ile yaptığı kanlı cenkten sonra Cankur ile anlaşip sarayına girdi. Sarayda şahane ziyafet tertiplenmişti. Cankur, Muhammed Hanefiye ile pencere önünde yeyip içip oturmakta iken, uzaktaki tepede çıkan dumanı gürdüler. Muhammed Hanefiye -Bu duman nedir? diye sordu. Cankur, orada kız kardeşi Zeynularab'ı çalıp/çarıp giden bir zalim bahadırın yaşadığını söyledi. Zalim ağzı taşlar ile kapatılan kuyuda yaşardı. Muhammed Hanefiye kızı kurtarmaya ahd etti. Kuyaya varıp taşlarını kaldırdı, organ atıp aşağı indi ve zalim ile karşılaştı. İki bahadır cenkleşmeye başladılar. Muhammed Hanefiye rakibini hemen yendi ve esir kızı özgürlüğüne kavuşturdu. Cankur, kız kardeşini kurtaran Muhammed Hanefiye ile evlendirdi. Gelin-güvey güzel sarayda dinlenmekte idiler. Kendilerinin Hz. Ali'nin oğulları olduklarını söyleyerek Buhara'dan Nurata'ya doğru gelen iki dervişten haber verdiler. Bunu işiten Muhammed Hanefiye saray halkını toplayıp karşılamaya çıktı. İki derviş Muhammed Hanefiye'nin abisi İmam Hasan ile İmam Hüseyin imişler. Hz. Ali de bu garip mucizenin ortaya çıkışını bilip Nurata'ya geldi. Dibaland köyü ahalisi Hz. Ali'nin namaz kıldığı yeri (dizleri ve alınının değdiği yerleri) mukaddes makam itti-haz ettiler. Zalimin yaşadığı kuyunun yerinde ise Dibaland'ın "kerametli" balıklarının yaşadığı göl hasıl oldu.⁸⁸⁶

4. Baba Kamber Tıyası/Devesi: Nurata yakınında üstüne yük atılan deveyi anımsatan büyük bir kaya "Şütür-i Baba Kamber" yani Baba Kamber'in

884 Mamatkul Curayev, *İpek Yolu Efsaneleri*, Taşkent, 1993, 40.

885 Curayev, 40. *Türk kültüründe taşlaşma efsanelerine çok rastlanmaktadır. Bkz. Saim Sakaoğlu, Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, 1980.

886 Curayev, 51-52.

Devesi diye anılmaktalar. Bu taşın altında mağaraya benzeyen küçük bir kovuk bulunmaktadır. Efsanede söylendiğine göre, bu kovuğu devler mekan tutmuşlar. Onlar Nurata hükümdarı yenip güzel kızı Zeynualarab'ı çalıp onu bu mağaraya saklamışlar. Bu haber dilden dile dolaşıp sonunda Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Hanefiye'ye ulaştı. Cesur yiğit Muhammed Hanefiye'ye, vahşi devler ile mücadeleye karar verdi. Yanına Baba Kamber'i alıp devler mağarasına doğru yola koyuldu. Onlar yaklaştıklarında Muhammed Hanefiye, Baba Kamber'den mağaranın ağzını kapatan taşı alıp atmasını istedi. Baba Kamber taşı alıp devesinin bulunduğu tarafa attı. Taş doğruca gidip deveye değince, hayvan üstündeki yükü ile birlikte taşlaştı. İmam Muhammed Hanefiye gaflete düşen devlere baskın yapıp cenge başladı. Bir vuruşta devleri yere serip kızı kurtardı. Oğlunun cengine vakıf olan Hz. Ali hemen yardımına geldi. Bu zamana kadar Muhammed Hanefiye devlerin mekanını zapt etmişti. Hz. Ali cenk yapılan yere hemen çıkıp dizleri ve alnı değen mukaddes makama/kademcaya dönüştürülmesini Allah'tan istedi.⁸⁸⁷ O tarihten itibaren burası Müslümanlarca kutsal olarak addedildi.

5. Dalvarzintepe: Surhan vadisinin en büyük ve müstahkem şehirlerinden biri olan Dalvarzintepe⁸⁸⁸ rivayete göre Dal adındaki bir padişahın güzel başkenti imiş. Müslüman Arapların Termiz civarına kadar geldiklerini duyan padişah şehrin etrafına derin hendekler kazdırıp içini su ile doldurtmuş. Araplar bütün uğraşlarına rağmen şehri alamıyorlarmış. Gelişmelerden haberdar olan Hz. Ali ise ününü duyduğu şehri almak için kendisine bir fırsat doğduğunu düşünerek oraya gitmiş. Araştırmalara rağmen hendekleri dolduran suyun kaynağını bulamıyorlarmış. Hz. Ali padişahın şehir kenarındaki kalede hizmetçileri ile yaşayan bir kızının olduğunu duymuş. Bu durumda kızın kendisini görebileceği bir yere bir direk diktirmiş. Yiğit endamı ile oraya ine çıkıp kızın dikkatini çekmeye başarmış ve kendisine aşık olmasını sağlamış. Kız ile yaptığı haberleşme sonunda suyun kaynağını öğrenmiş. Hemen suyu kesip hendekleri kurutarak şehre girmeyi başarmış. Ancak içeri girdiğinde hayvandan başka canlı görememiş. Hz. Ali bunun sebebini sormuş. Kız sihirbaz babasının herkesi koyun-keçi yaptığını söylemiş. Bunun üzerine Hz. Ali bütün hayvanların kılıçtan geçirilmesini emretmiş. Bu arada zayıf bir köpek dikkatini çekmiş. Kız da onun babası olduğunu söylemiş. Askerler ellerinden kaçırmışlar. Kız babasının Hisar dağı eteklerindeki kamışlığa gidebileceğini söylemiş. Hz. Ali buranın tamamen yakılmasını emretmiş. Sonunda Hisar dağlarından Türkmen çöllerine kadar

⁸⁸⁷ Curayev, 53-54.

⁸⁸⁸ Dalvarzın adının, Moğolca "dölbörcin" sözünden geldiği sanılmaktadır. Asıl anlamı "dörtburçak yer" demektir. Moğollar eski şehir harabelerini, eski kale ve kalıntı duvarları da "dölbörcin" diye adlandırırlardı.

olan bölge Müslümanlarca fethedilmiş.⁸⁸⁹

6. Zikirmezar: Namangan vilayetinin Yengikorgan nahiyesindeki "Partiya XXII siyezd" ve "Leninizm cemaat" hocalıkları sınırlarındadır. Rivayete göre Hz. Peygamber, ölümünden önce kıymetli tününü Sultan Vaiz'e miras bırakmış ve emaneti sahibine ulaştırmayı yakınlarına vasiyet etmişti. Bu görev Hz. Ali'ye verilmişti. Hz. Ali Zikirmezar'a geldiğinde Sultan Vaiz'i bulup huzuruna çağırıp emaneti teslim etti. Sonra burada namaz kıldı. Hz. Ali'nin başını koyduğu yerden ağaç, asasını sapladığı yerden de su çıktı. Bundan dolayı bu yer Hz. Ali'nin kademinin/ayağının değdiği aziz yer olarak kabul edilmektedir.⁸⁹⁰

7. Şehristan Kalesi/Kahkah Kalesi: Hocend yakınında Şehristan'da kale harabeleri bulunmaktadır. Rivayete göre burada bundan 1200 yıl önce Kahkah adında bir padişah hükümlanlık sürmekte imiş. Putperest halkı zenginlik içinde yaşarlarmış. Şehrin etrafında kimsenin geçemeyeceği yüksek duvarlar varmış. Günlerden bir gün Hz. Ali komutasındaki İslam ordusu burayı kuşatmışsa da askerler içeri girmeyi başaramamışlar. Bunun üzerine Hz. Ali bir kancaya halat bağlayıp kale duvarından içeri atmış, ikinci ucunu da bir direğe bağlamış. İlk olarak kendisi halat üzerinden yürüyerek kaleye girip Kahkah'ı öldürmüş. Bütün askerler de bu halat üzerinden yürüyerek kaleyi girerek fethetmişler. Kale yakınında, Kahkah'ın yaptırdığı sarayda esir kırk kızlar yaşamakta imiş. Hz. Ali kırk kızları esaretten kurtarmış. Buraya Çil duhtaran/Kırk kızlar derlermiş.⁸⁹¹

8. Kurgantepe: Kurgantepe, Buhara vilayeti Nevbahar nahiyesi Karaca köyünde bir makamdır. Rivayete göre, seyahate çıkan Hz. Ali uzunca bir yol gittikten sonra bir tepede dinlenmiş. Bu arada Döldülü otlamakta imiş. Otlardan çok hoşlanan Döldül sahibinin çağrısına kulak asmamış. Bunun üzerine Hz. Ali, -Allahım, bundan sonra burada afyon dahi yeşermesin diye dua etmiş. Bu günden beri bu tepede bitki yetişmezmiş.⁸⁹²

9. Ejder Gözleri: Zebek yakınındaki Bazgır köyünde bir göl bulunmaktadır. Anlatıldığına göre, bu gölde yedi başlı ejder yaşamış. Ejder halkı hakimiyetine alıp ağır şartlar yüklemiş. Her yemeğinde bir de güzel kız, bir semiz dana, kırk yağlı patır hediye getirmelerini istemiş. Bir bu köye Hz. Ali gelmiş. Göl boyuna geldiğinde hediye götürülen kıza rastlamış. Fakir yaşlı bir kadının yegane çocuğu olan bu kız korkusundan titremekte imiş. Hz. Ali

889 Curayev, 62-63.

890 Curayev, 74.

891 Curayev, 74-75. Hz. Ali cenknâmelerinde Kahkah adı Kan Kalesi ile ilgili rivayetlerde geçmektedir. Çetin, 40-42.

892 Curayev, 91.

-Ayağın bağlı değil ki niçin kaçmıyorsun demiş. Kız, -ben kaçsam ejder bütün köyü yağmalar cevabını vermiş. Hz. Ali kızı kurtarma planı gereği onun dizinde uyumuş. Kıza da ejder dışarı çıkınca haber vermesini söylemiş. Ancak ejder çıkmışsa da kız korkusundan haber verememiş ve ağlamaya başlamış. Bu arada Hz. Ali yüzüne düşen göz yaşlarından uyanmış ve ejdere saldırmaya başlamış. Uzun süre uğraştıktan sonra ejderin altı başını kesip yedincisine geldiğinde ejder göle dönüşüp gözden kaybolmuş. Kan dökülen yerde de onun gözleri kalmış ve her biri büyük birer taşa dönmüşler.⁸⁹³

Hz. Ali Cenklere arasında Dasitan-ı Ejderha bulunmaktadır. Burada da, bir arabinin şikayeti üzerine Hz. Ali yedi başlı ejderhayı öldürerek insanları kurtarır. Çetin 32.

10. Sangı Lanet: Namangan vilayeti Ğava köyündeki "Sangı Lanet" (Serri Lanet) diye anılmakta olan iz Ali kılıcı darbesinden meydana gelmiş.⁸⁹⁴

11. Kökimbay Tepecikleri: Kasansay'daki Kökimbay savhozu toprağındaki tepelikler Düldül'ün toynağından düşen topraktan hasıl olmuşmuş.⁸⁹⁵

12. Tahta Karaca: Semerkand vilayetinden Kaşkaderya vilayetine Tahta-Karaca divanındaki bütün izler Ali'nin namaz kılışı esnasında vücuda gelen diz ve dirsek izleri diyen rivayetler var.⁸⁹⁶

Özbeklerin Hz. Ali'ye bağlılıklarının işaretlerinden birisi de, bu Türk boyunun yoğun olarak yaşadığı Afganistan'ın Mezar-ı Şerif bölgesindeki kültür. Belh'teki Budist Bermekilerin manastırı Hz. Ali'nin mezarı ilan edilerek Mezar-ı Şerif olarak kutsallaştırıldı.⁸⁹⁷

Mezar-ı Şerif'te bir dağın tepesindeki "Süm-i Düldül" (Düldül'ün Tırnağı) adlı mevkide bir kayadaki iz Düldül'ün tırnağı olarak kabul edilmekte ve hürmet gösterilmektedir.

Afganistan Mezar-ı Şerif'teki Hz. Ali makamında daim ak güvercinlerin bulunduğu inancı vardır. Gerçekten de bu yerde sade ak güvercin bulunmaktadır. Hatta iddiaya göre buraya gelen kara güvercinler de bir süre sonra aklaşmaktadır.⁸⁹⁸

Kırgızistan

Kırgız sözlü kültürüne de Ehl-i Beyt sevgisi yer almaktadır. Söz gelişi, Kırgızlar Yezid'i sevmezler. "Cezit çal" deyimini (Karaseyev, 104) kötü huylu, hilekâr, kötü niyetli, zalim, kanhor anlamlarında kullanırlar. Bunun yanında Kerbela'nın acısını duyarlar.

893 Curayev, 103-104.

894 Saksanov, 8.

895 Saksanov, 8.

896 Turgunbay Saksanov, "Mukaddes" Caylar-Hurafat ve Bid'at Ocağı, Taşkent, 1984, 8.

897 Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, II, Ankara 1991, 160.

898 Yaşar Kalafat, Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I, Ankara 2002, 35.

Eki şeyit Kerbela/İmamların kanı için,
Kadır Alla ber medet/Karıptardın alı için,
Asan, Üsön atalgan/Eki aziz bala için.
Atası Ali Kuday'dın/Anık süygön şer ele.
Enesi Hazreti Bübü Batma/Canım balam der ele.
Enesi süygön şam çırak,/Eki alamga ten ele.
Atana naalat Cezitter/Olarga kılğan zulmattı.⁸⁹⁹

Kırgız topraklarında da Hz. Ali ile ilgili kademcaylar bulunmaktadır. Mesela Oş-Aravan arasında yol boyunca yer alan dağlar Kerme too/Düldülata olarak adlandırılmaktadır. Halk muhayyilesine göre bu dağ Hz. Ali'nin Dül-dül'üne benzemektedir. Burada Hz. Ali namaz kılarken dirsek ve diz izleri oluştuğuna inanılmakta ve kabul edilmektedir.

Türkmenistan

İslamiyete ilk giren Türk boylarından olan Türkmenler de Hz. Ali'ye büyük sevgi ve hürmet beslemektedirler. Bu olgunun bir tezahürü olarak bugünkü Türkmenistan'da Hz. Ali ile ilişkili makamlar bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1. Muhammed Hanepiya Muhammed İbnu'l-Hanefiyye: Sagart bölgesinde "Yatğı Gümmez" türbesi ile Göktepe'de Savhoz işletmesi civarında makamı bulunmaktadır. Göktepe'deki makam 1952 depreminde ağır hasar görmüşse de halk tarafından daha sonra tamir edilmiştir.⁹⁰⁰

2. Şih Alav/Alav Hoca: Aşkabat'ın Bayır Obası'nın güneybatısında kırsal bir mekandaki külliye. Külliye türbe, mescid, türbedar evi, kurban kesme mahalli, kuyular, çeşme ve ağaçlardan müteşekkildir. Halk rivayetlerine göre, Alav Hoca, Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin dördüncü torunu Abdurrahman Alevi'dir. Bu mekan 1948 depreminde zarar görmüşse de halk tarafından onarılmıştır. Buraya al karasına tutulan lohusalar ve hastalar şifa için gelmektedir.⁹⁰¹

3. Baba Kanber/Babagambar: Bağşı olmak isteyenlere himmet edem ve dutar adlı musiki aletini icad eden ulu kişi olarak bilinir. İki yerde makamı bulunmaktadır. Birisi, Merv-Yolöten bölgesi "Pobeda" kolhozunda, diğeri Gavers bölgesindedir. Yolöten'deki bina XI. Yüzyılda inşa edilmiştir. Bura-

899 Barpı Alıkulov, Barpı der. Bolotbek Apilov, Bışkek, 1995, I, 116.

900 İsa Özkan, "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar", Türk Kültürü, XXXI, sayı, 368, Aralık 1993, 27-28. Sayın Özkan, yanlışlıkla Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'yi Muhammed Ebu Hanife olarak düşünmüş; anlaşıldığı kadarıyla Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife Numan b. Sabit ile karıştırmıştır. Aynı yanlışlığa Sayın Tatlılıoğlu da düşmüştür. Durmuş Tatlılıoğlu, Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri, Sivas, 2002, 47.

901 Özkan, 28. Onun için X. Yüzyıl sonu ile XI. Yüzyıl başlarında yaşayan ünlü tarak ustası Ebu Ali Dakkak di-yenler de vardır.

daki yaşlı ve yüksek ağacın Babagamber tarafından dikildiği rivayet edilmektedir. Ziyaretçiler hastalıklarına şifa bulmak için buraya gelir üç gece ihlas ile yatarlar.⁹⁰²

Kaynaklar: **Alpamış Destanı**, anlatan Fazıl Şair, Taşkent, 1992; Artun, Erman, "Anadolu İnanç Önderlerini Besleyen Eski İnanç sistemleri, Dinler, İnanışlar" **Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi**, Ankara, 2003; **Ateistik Ansiklopedik Lügat**, ed. M. A. Osmanov, komisyon, Taşkent, 1988; Bacon, Elizabeth E. **Central Asians Under Russian Rule, A Study in Culturel Change**, London, 1980; Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I**, İstanbul 1971; Barpı, **Çığarmalar, I**, haz. Bolotbek Apilov, Bişkek, 1995; Basilov, V. N. "Popüler İslam in Central Asia and Kazakhstan", **Journal Institute of Muslim Minority**, VIII/1, 1987; Begmatov, Ernest, **Namlar ve Adamlar**, Taşkent, 1966; Bennigsen, Alexandre - Quelquejay, Chantal Lemerrier, **Sufi ve Komiser**, çev. Osman Türer, Ankara 1988; Böriyev, Amanulla, **Muradbahş Künler**, Taşkent, 1992; Cabbarov, İsa, **Ruhi Alam: Cahalat ve Kamalat**, Taşkent, 1988; Curayev, Mamatkul, **İpek Yolu Efsaneleri**, Taşkent, 1993, 74-75; Çetin, İsmet, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri**, Ankara 1997; Ehadov, Abdulla, **Azerbaycan'da Din ve Dinî Te'lisatlar**, Bakı, 1991; Er, İzzet, "Karizma", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, II**, İstanbul, 1990, 351-353; Ergun, Metin, **Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş**, Ankara 1998, 64-65; Fazilov, İlyas, **Zararlı Adetler**, Taşkent, 1961; Grenard, M. F. "Satuk Buğra Han Menkabesi ve Tarih", çev. Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İst, 1988; Günay, Ünver, "Türk Dünyasının Din Önderleri Tipolojisi" **Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi**, Ankara 2002; Günay, Ünver – Güngör, Harun, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Ankara 1997; İhsan Fazlıoğlu, "Tarih, Türk Tarihi, Dünya Tarihi ve Biz", (söyleşi) **Dergâh**, XIV/165, Kasım, 2003; İnan, Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler, I-II**, Ankara, 1991; İnan, Afet, "Epope ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi", **Çığır**, 1 Kasım 1938, sayı. 71-72; **İslam Sprovoçnik**, ed. M. A. Osmanov, Taşkent 1989, 57; İsan-kul, Cabbar, "Türkistanlı Dört Evliya ve Atalar Kültü", **I. Uluslar arası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri**, Ankara 1998; Kalafat, Yaşar, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I**, Ankara 2002; Karasayev, Hüseyin, **Kamus Naamadan Corap**, Bişkek, 1992; Köprülü, M. Fuat, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", **Belleten**, 27, 1943; Köprülü, M. Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1981; Marx, K.- En-

gels, F. - Lenin, V. İ. **Din Doğrusunda**, çev. Komisyon, Taşkent, 1981; Montgomery, David C. **Rejim Doğrultusundaki Sovyet Özbek Edebiyatı Zincirinin Bir Halkası olarak "Şah-ı Merdan"**, çev. H. Canan Özkal, ODTÜ, 1985; Muras, haz. M. Abdıllyayev, Frunze, 1990, 281; **Muslims of Soviet East**, 1981/2; Ocak, Ahmet Yaşar, **Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul 1983; Ocak, A. Y. **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri**, Ankara, 1984; **Özbekistan SSC Cinayet Kodeksiga Şerhler**, Taşkent, 1973; Özkan, İsa, "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar", **Türk Kültürü**, XXXI, sayı, 368, Aralık 1993; Paliakov, Sergie P. **Everday Islam: Religion and Tradition in Rural Central Asia**, çev. Anthony Olcutt, London, 1992; Saidbayev, T. **İslam i Obşestvo**, Moskova 1978; Sakaoğlu, Saim, **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, 1980; Saksanov, Turgunbay, **"Mukaddes" Caylar-Hurafat ve Bid'at Ocağı**, Taşkent, 1984; Selim, "Müslüman Ruhaniler ve İnkılap", **Hudâsızlar**, 1929/10; Settar, Mahmud, **Özbek Udumları**, Taşkent, 1993; Seyfeddin Ahsikendi, **Mecmuatu't-Tevarih**, çev. M. M. Dosbolov, O. Soronov, Bişkek, 1996; Seyfettin Erşahin, **Türkistan'da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi**, Ankara, 1999; Sezgin Kızılçelik-Yaşar Erjen, **Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, Konya 1992; Tatlılıoğlu, Durmuş, **Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri**, Sivas, 2002; Tezcan, Mahmud, **Kültürel Antropoloji**, Ankara 1996.; Yaroslavsky, E. "Mualim hem Din", **Hudâsızlar**, 1928/9-10; Yavuz, Yunus Şevki, "Hurafe", **DİA**, XVIII; Yel, Ali Murat, "Hurafe", **DİA**, XVIII; Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, çev. R. Rahmeti Arat, Ankara 1998.